

Kulturhistorisk rapport

SBM1219 Kalbylund I

Figur 1; Arbejdsfoto fra udgravning af mosen. Set fra V. Foto: SBM

Låsby sogn, Gjern herred, tidl. Skanderborg amt. Sted nr. 16.01.06.

Beretning for systematisk udgravning af 41.604m² i forbindelse med etablering af motorvej og rastepladsanlæg på kommende motorvej ved Låsby. Udgravningen resulterede i bopladsspor fra neolitikum, yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder. En mose med aktivitetsspor fra alle tre perioder blev ligeledes udgravet. Desuden fremkom et grøft-anlæg samt andre specielle anlæg fra middelalder og nyere tid. Udgravningen blev foretaget fra marts til december 2011 samt en dag i marts 2012 og september 2014. Daglig leder var Merethe Schifter Bagge, Skanderborg Museum.

SKANDERBORG MUSEUM

Indhold

Abstract	3
Undersøgelsens forhistorie	4
Administrative data	4
Topografi, terræn og undergrund	5
Målesystem	5
Øvrige data	6
Udgravningsmetode	6
Undersøgelsens resultater	9
Yngre stenalder (3900-1700 f.Kr.)	9
A869 – senneolitisk stensamling	9
Yngre bronzealder (1100-500 f.Kr.)	12
Førromersk jernalder (500-1 f.Kr.)	15
Bebyggelsen.....	15
Aktiviteter på pladsen	18
Mosen, A1333.....	24
Hushold.....	32
Genstande	33
Landskab og agerbrug.....	37
Germansk jernalder (375-749 e.Kr.).....	38
Vikingetid/Middelalder (750-1536 e.Kr.).....	39
Grøftanlæg, A224	39
Afgrænsning (A821) og ”platform/overgang” (K12)?.....	43
Nyere tid (1536 -).....	46
Dræn, A1486.....	46
Ovn-anlæg fra 1800tallet, A79 og A80	47
Samlet tolkning af lokaliteten.....	49
Fremtidigt arbejde på stedet.....	49
Litteratur.....	50
Tidstavle.....	51

Abstract

Den systematiske udgravning af ca. 4ha udmundede i 2361 anlæg og 24 konstruktioner. Der er fundet en mindre bebyggelse fra yngre stenalder, der er dateret på enkelte karakteristiske flintgenstande og ornamenterede skår. Desuden er der udgravet tre huse fra yngre bronzealder samt enkelte gruber. Dateringerne baserer sig på C14-dateringer samt hustypologi. Den fremherskende fundmængde dateres til førromersk jernalder, hvor hovedvægten er placeret i den ældste del. Der er fundet i alt 17 huse og rigtig mange gruber, herunder funktionsgruber, der dateres ud fra hustypologi, C14-dateringer samt karakteristisk keramik. Desuden er der udgravet dele af en mose med aktiviteter fra alle ovennævnte perioder. Slutteligt er der fundet et vikingetidigt/tidlig middelalderligt grøft-anlæg, som er dateret på de nederste fyldlag med anden naturvidenskabelig analyse.

Figur 2; Kåre og Charlotte afrensner en grube i fladen. Foto: SBM

Undersøgelsens forhistorie

Undersøgelsen er iværksat grundet etablering af en større rasteplads på den kommende motorvejsstrækning mellem Aarhus og Herning. Rastepladsen ligger ca. 1km vest for Kalbygård ved Låsby.

Der er ikke registreret mange spor efter oldtiden i området. Der kendes kun enkelte gravhøje 1500m NØ for lokaliteten, mens der 2000m SV for findes en hel del gravhøje. Før motorvejens etablering er der også kun foretaget ganske få undersøgelser i området og man kendte således næsten intet til oldtidsbebyggelsen i landskabet omkring Låsby. Dog er der udgravet lidt bebyggelse fra yngre romersk jernalder i forbindelse med Kalbygård Grusgrav i 2011 (SBM1131 Kalbygård Grusgrav).

Til gengæld kender man lidt til den middelalderlige historie omkring stedet, da der kun 1km øst for lokaliteten stadig findes hovedgården Kalbygård som i skrevne kilder kan føres helt tilbage i 1100tallet, hvor den hørte under Øm Kloster.

Udgravningen er opkaldt efter gården Kalbylund, der ligger lige øst for udgravningen. Stednavnet Kalby stammer fra navnet Kathælby, som betyder "byen hvor de kan lave tov/reb" (stednavneordbogen), og dateres sandsynligvis til tidlig middelalder. Endelsen -by og -lund kan formodentlig trækkes helt tilbage til vikingetiden.

Administrative data

Undersøgelsen er baseret på forundersøgelsen SBM1136 Hårup-Låsby Motorvej etape II, rasteplads i 2010.

Bygherre: Vejdirektoratet, Thomas Helsteds Vej 11, 8660 Skanderborg.

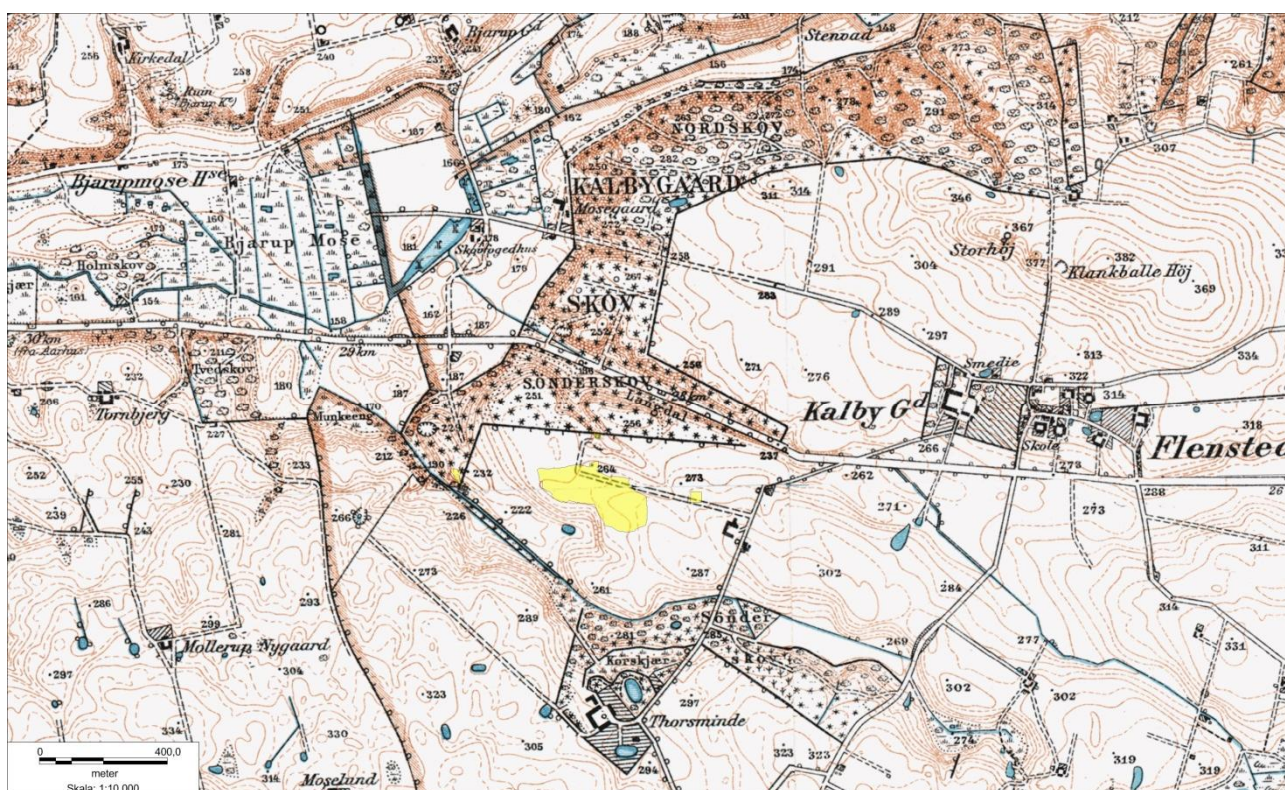
Ansvarlig for undersøgelsen: Skanderborg Museum, Adelgade 5, 8660 Skanderborg.

Dokumentationsmateriale bestående af fund, fotos, tegninger og beretning opbevares på Skanderborg Museum, Adelgade 5, 8660 Skanderborg

Topografi, terræn og undergrund

Området er et meget bakket morænelandskab, der er præget af tunnel- og smeltevandsdale. Det berørte areal ligger dog primært i fladt terræn. Mod syd skråner det i den vestlige del ned mod Ulvedalen. Mod vest falder terrænet en del, men udjævner sig, ned mod Sønderskov. Sønderskoven er præget af meget stejle skrænter, der giver fornemmelsen af at lokaliteten ligger højt og afgrænset stort set til alle sider, bortset fra øst.

Undergrunden er primært ler eller sandet ler. Der forekommer dog enkelte gruslommer og områder med større mængder af knytnevstore-hovedstore sten.

Figur 3; Udgravningen (gult) med det omgivende terræn. Baggrundskort: Lave Maalebordsblad fra Kort og Matrikelstyrelsen.

Muldlaget er mellem 20 og 50cm tykt. De tykkeste muldlag findes ned ad skrænterne, mens det er noget tyndere på de høje og flade områder.

Målesystem

Alle anlæg blev opmålt med GPS i projektionen zone 32, Euref89. Data blev efterfølgende digitaliseret i gis-programmet Mapinfo via ArkDigi. Ved særlige anlæg blev der udlagt lokalt

målesystem, hvorefter det blev tegnet i hånden 1:10 eller 1:20. Der er desuden udført fotoopretning på to snit i A224.

Øvrige data

Udgravningen startede den 9. marts 2011 og fortsatte til den 5. dec. 2011.

Arbejdet blev udført af Cand. Mag. Louise Søndergaard, Cand. Mag. Anja Vegebjerg Jensen, Cand. Mag. Nanna Kirkeby, Cand. Mag. Kåre Gyldenløve og Cand. Mag. Merethe Schifter Christensen (senere Bagge) (daglig leder) fra Skanderborg Museum. Indskrivning i MUD samt fundbeskrivelse er foretaget af Merethe Schifter Christensen. Desuden deltog Maia Krogh-Pedersen i en uge. Maia var 9.klasse elev fra Rudolf Steiner Skolen i Skanderborg.

Da udgravningen foregik over en længere tidsramme, var der forskellige perioder med dårligt vejr. I sommerperioden hvor mosen blev gravet kom der store skybrud. Det betød, at der ofte skulle pumpes vand op af de forskellige udgravninger i mosen. Desuden kom der store regnmængder i efteråret, mens foråret var forholdsvis tørt. Som oftest synes det dog at have været ganske fint observationsvejr.

Figur 4; Oprydning efter skybrud i mosen. Foto: SBM

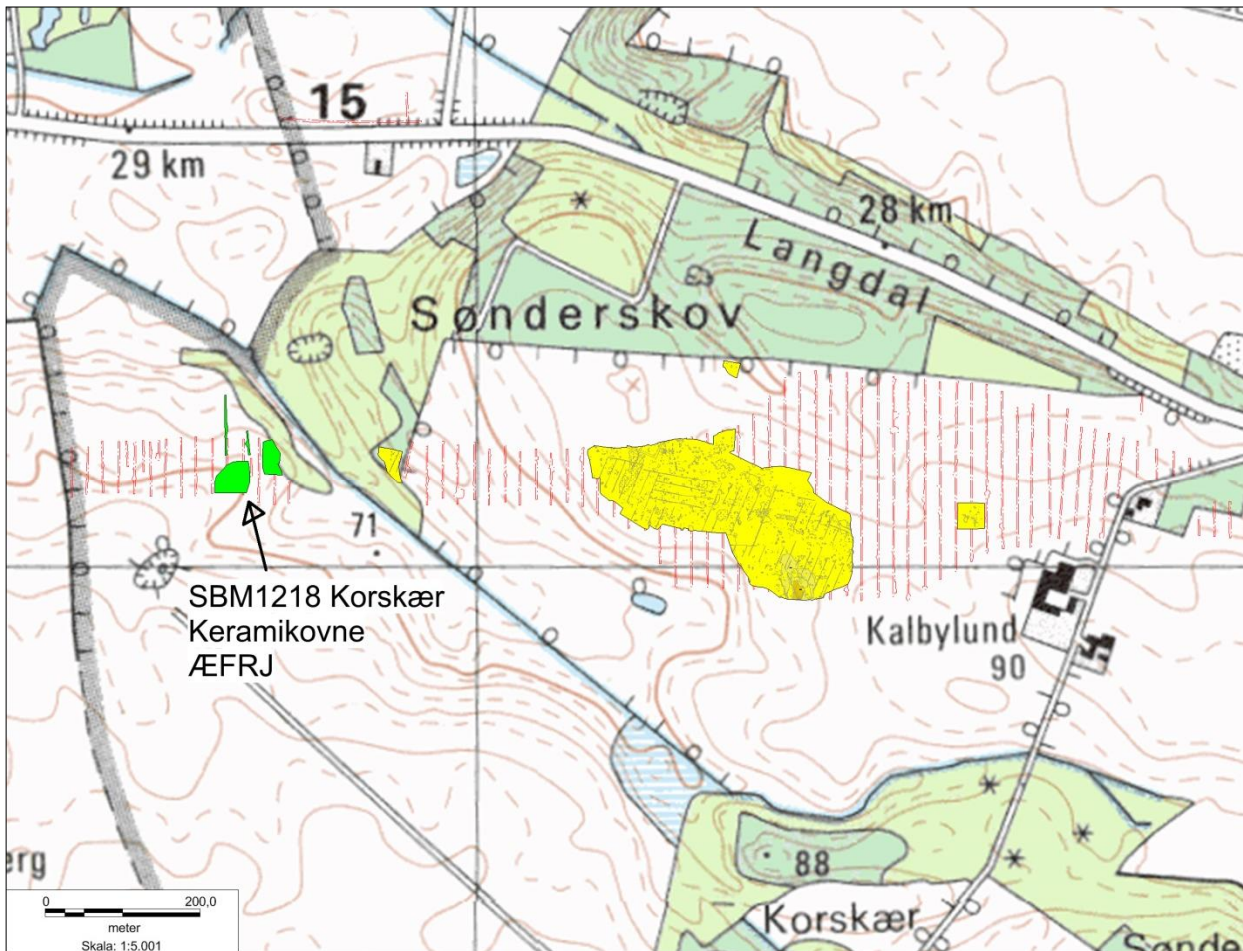
Udgravningsmetode

Det blev prioriteret højt at tage så meget muld af som muligt ad gangen for at få det bedste overblik over anlæggene. Der tages jord af arealet fra vest mod øst. Efter muldafrømning måles fremkomne anlæg ind med GPS, hvorefter de digitaliseres i mapinfo. Udprintede planer medbringes i felten for notering af snit og andre detaljer. Stort set alle anlæg snittes og et fåtal registreres kun i fladen. Fund indsamles fra anlæggene. Der er i felten lavet en grovsortering i gruber med meget keramik, således at en del sideskår blev efterladt. Dette er beskrevet under hvert enkelt anlæg. Flere anlæg er indtegnet i lokalt målesystem, både 1:10, 1:20, 1:50 og 1:100 er anvendt, med udsatte målepunkter, der efterfølgende er indmålt med GPS. De snittede anlæg er alle tegnet eller på anden måde registreret på en profiltegning. Flere anlæg er ligeledes fotodokumenteret.

Ved udgravning af mosen blev der indledningsvis lavet en total muldafrømning af den del af mosen som var berørt af anlægsarbejdet, og derefter blev der lavet et hovedprofilsnit langs med udgravningsgrænsen, som formodentlig var det dybeste sted i mosen. Hovedprofilet blev tegnet og fotograferet og mosens øvrige snit blev beskrevet ud fra dette. Under arbejdet med mosen blev Moesgård Museums medarbejder Uffe Rasmussen hidkaldt som rådgiver i metode og tolkning af mosens mange lag. Én problemstilling var under særlig overvejelse: Var der tegn på afgravning af tørvelag i mosen og kunne det relateres til lokalitetens øvrige fund? Der blev lavet flere andre profiler og resten af mosen blev gravet af lag for lag, således at nedgravninger nemt kunne registreres. Mosen var forholdsvis tør, men da der var mange kraftige regnskyl i juli måned hvor udgravningen stod på, var det umuligt at holde hovedprofilet tørt for vand. Der blev anvendt en pumpe til at pumpe vandet op, når der skulle registreres noget ved hovedprofilet.

Der er udtaget pollenprøver fra flere anlæg, hvoraf de fleste blev udtaget af Reneé Enevold fra Naturvidenskabelig afdeling på Moesgård Museum. Desuden blev der udtaget prøver til OSL-analyse fra grøft-anlægget. A224. Disse blev udtaget af Professor Andrew Sean Murray fra Forskningscentret i Risø.

De afsluttede felter blev tildækket løbende.

Figur 5; Oversigt over placeringen af SBM1218 Korsker I (grøn) i forhold til Kalbylund (gul), samt de tre satellit-udgravningers placering i forhold til det store udgravningsfelt. Baggrundskort: Kort og Matrikelstyrelsen, 4cm kort.

Undersøgelsens resultater

På de ca. 4ha blev der i alt fundet 2361 anlæg (A1-A2366) og 24 konstruktioner (K1-K27). Anlæggene fordeler sig på 816 stolpehuller, 499 gruber, 13 ildsteder, 11 kulturlag, 1 produktionsanlæg, 4 brønde og 3 dyrkningsspor, 2 produktionsanlæg. Øvrige anvendte anlægsnumre er enten naturvariationer, ikke tolkbare fyldskifter, sten eller udgåede anlæg. I det følgende vil anlæg og konstruktioner blive præsenteret periodevis.

Yngre stenalder (3900-1700 f.Kr.)

Der er fundet 11 anlæg med daterende materiale fra yngre stenalder. Anlæggene består af mindre gruber, stolper og stensamlinger, som er koncentreret i den nordøstlige del af det store udgravningsfelt. Der er fundet et muligt midtsulehus, K27, samt et spændende anlæg, i form af en stensamling (A869), som kunne være resterne af et aktivitetsområde. Desuden er der i mosen og tilhørende vådområde fundet flere skrabere, et fragment af mellemneolitisk økse samt keramik fra enkeltgravskulturen.

A869 – senneolitisk stensamling

A869 er en stensamling på 6,7 x 4 m med en nordvest-sydøstlig orientering. Stenene lå kompakt i to lag. Øverst er stenene knytnævestore og er beliggende over undergrundsniveau. Indledningsvis blev anlægget betragtet som en mulig grav, grundet den rektangulære form og omtrent Ø-V-lige orientering, men efterhånden som udgravningen skred frem, blev det klart, at der nærmere er tale om et aktivitetsområde, evt. forsænkningen i et hus. Mellem stenene dukkede der en del flintafslag samt keramik op. Blandt flinten lå der ligeledes et fladehugget ildskørnet flintfragment, evt. fra et dolkgreb, samt to skrabere. I alt blev der fundet 7 stykker keramik (X254) magret med groft knust, rød granit, hvilket må betegnes som typisk for den neolitiske keramik.

Under det første stenlag bestående af mindre knytnævestore sten, fremkom endnu et stentæppe, men nu med større sten (diameter 20-50 cm), heriblandt kløvede granitsten, en hel kværnstensliggere og flintknolde. Tre steder i laget blev der fundet små koncentrationer af flintaffald. Et af stederne (X251) kunne der refittes to stykker flintafslag. Mange af stykkerne var desuden små flintespåner og blokrester. Alt sammen tyder på, at der ovenpå stensamlingen er flere flintehuggepladser. Hvorfor man har valgt at sidde ovenpå et lettere ujævnt lag af sten og hugge flint, er svært at forklare. Muligvis kan man forestille sig, at der er tale om en lille arbejdsbytte, hvor det øverste lag af knytnævestore sten har været mere jævnt og tilladeligt at sidde på end det fremstår i dag, hvor mange års slid og pløjning har forstyrret toplaget. Stensamlingen synker let på midten og er på det dybeste punkt omtrent 40 cm dybt. Under stensamlingen ses nogle mørkegrå fyldskifter af meget kompakt sand uden genstande. Fyldskifterne virkede meget naturlige og regnes ikke som en del af anlægget.

Dateringen af anlægget til senneolitikum er udelukkende baseret på fragmentet af det fladehuggede stykke flint (X536).

Omkringliggende anlæg: Lidt nord og syd for stensamlingen ses to udaterede kogestensgruber og øst for anlægget ses flere spredtliggende stolper. Stolperne kunne evt. indgå i et hus med stensamlingen beliggende mod vest, men ingen af stolperne bærer præg af at være tagbærende. Desuden blev der ikke observeret tagstolpe-lignende anlæg under stensamlingen, hvilket ville være forventeligt, om det var en hustomt.

Tolkning: Stensamlingen tolkes som et aktivitetsområde, hvor der bl.a. er hugget flint. Det må formodes at have været et jævnt pakket lag af sten i toppen, evt. med udjævnende organisk materiale øverst. Der er ikke spor efter tagkonstruktion, men der kan godt have været en let konstruktion, evt. et læhegn, som ikke blev gravet ned i undergrund. Formodes at kunne dateres til senneolitikum, evt. ældre bronzealder ud fra det fladehuggede stykke flint.

Figur 6; Afrensning af stensamlingen i niv. 1. Set fra V. Foto: SBM

Figur 7; Til venstre ses en af flintkoncentrationerne (X251) i stensamlingen. Til højre ses det fladehuggede fragment af et redskab, muligvis en dolk (X536). Foto: SBM

Yngre bronzealder (1100-500 f.Kr.)

Der er fundet tre langhuse tilhørende denne periode, samt en C14 dateret grube, A1278, og ildsted, A1902. Desuden må flere af aktiviteterne på stedet, som er beskrevet under ældre førromersk jernalder, betragtes som daterende på overgangen mellem bronzealder og jernalder. Bl.a. er der C14-dateringer af kværnstensgruber som ligger i sen bronzealder/tidlig førromersk jernalder. De to C14-dateringer på gruben og ildstedet bekræfter dog, at noget af bebyggelsen sikkert hører hjemme i yngre bronzealder.

De tre huse, K17, K18 og K19, skiller sig ud fra de øvrige huse på lokaliteten ved, i to tilfælde, at have stolpesat væg, særligt i østenden, samt udskudte indgangspartier. Husene er mellem 5,2 og 5,9m brede og mellem 10 og 12 m lange. Generelt er de tagbærende stolper sat lidt ujævnt med en ringe dybde og flere stolper mangler en makker. K19 mangler det vestligste sæt, hvilket må tilskrives nedslidningsgraden. I det ene hus er der fundet et nedsat hankekar (X636) i en vægstolpe (A1303, K17).

Husene ligger let forskudt for hinanden på en buet akse og er alle orienteret VNV-ØSØ. Husene kan måske lige netop have stået der samtidig. Mere sandsynligt er det nok, at det gamle hus har stået der mens man byggede et nyt lige ved en siden af, hvorefter man kunne rive det gamle hus ned. Det kan derfor være tale om en familie, som har slået sig ned her i måske tre generationer. De tre huse er på et overordnet plan betegnet som Gård I (se figur 9), idet den må ses som startskuddet på en længere bebyggelsesfase der fortsætter ind i jernalderen.

Figur 8; De to vestligste huse er blevet fremhævet med mel. I front ses K18. Set fra Ø. Foto: SBM.

Figur 9; Det røde hus er et muligt midtsulehus fra yngre stenalder. De tre gule huse formodes at høre hjemme i sen yngre bronzealder. A1278, gruben nord for K17 er dateret til yngre bronzealder. Gruberne A1243, A1244 og A1497 er "kværnstensgruber", som kunne tilhøre pågældende bebyggelse.

Den C14-daterede grube, A1278, ligger få meter nord for K17, og blev i første omgang udvalgt til datering, da vi troede den var en del af et midtsulehus. I anlægget, som var 110cm i diameter og 23cm dybt, var der nemlig fundet flint, groftmagret keramik samt to let brugte kværnstene. Der er kun lavet én C14-datering på anlægget, som derfor blot kan bruges som pejlemærke. Denne viser en datering på 978-896 f.Kr., altså bronzealderens periode IV-V.

Ildstedet, A1902, ligger i mosen, 67 meter syd for de tre huse. Der ligger to ildsteder lige ved siden af hinanden, og de er begge opbygget med et meget fint stenlag af håndstore sten med rødbrændt ler foroven. A1902 har også en slags kogegrube nedenunder. Der er lavet én C14 datering på anlægget, mest af alt for at fastslå hvornår mosen var gangbar nok til at lave ildsteder i kanten. Dateringen viste et resultat på 1019-932 f.Kr., hvilket svarer til bronzealderens periode IV.

Figur 10; Foto af ildstedet A1902, her halvvejs snittet igennem og det regulære lag sten dukker op under det rødbrændte lag. Foto: SBM.

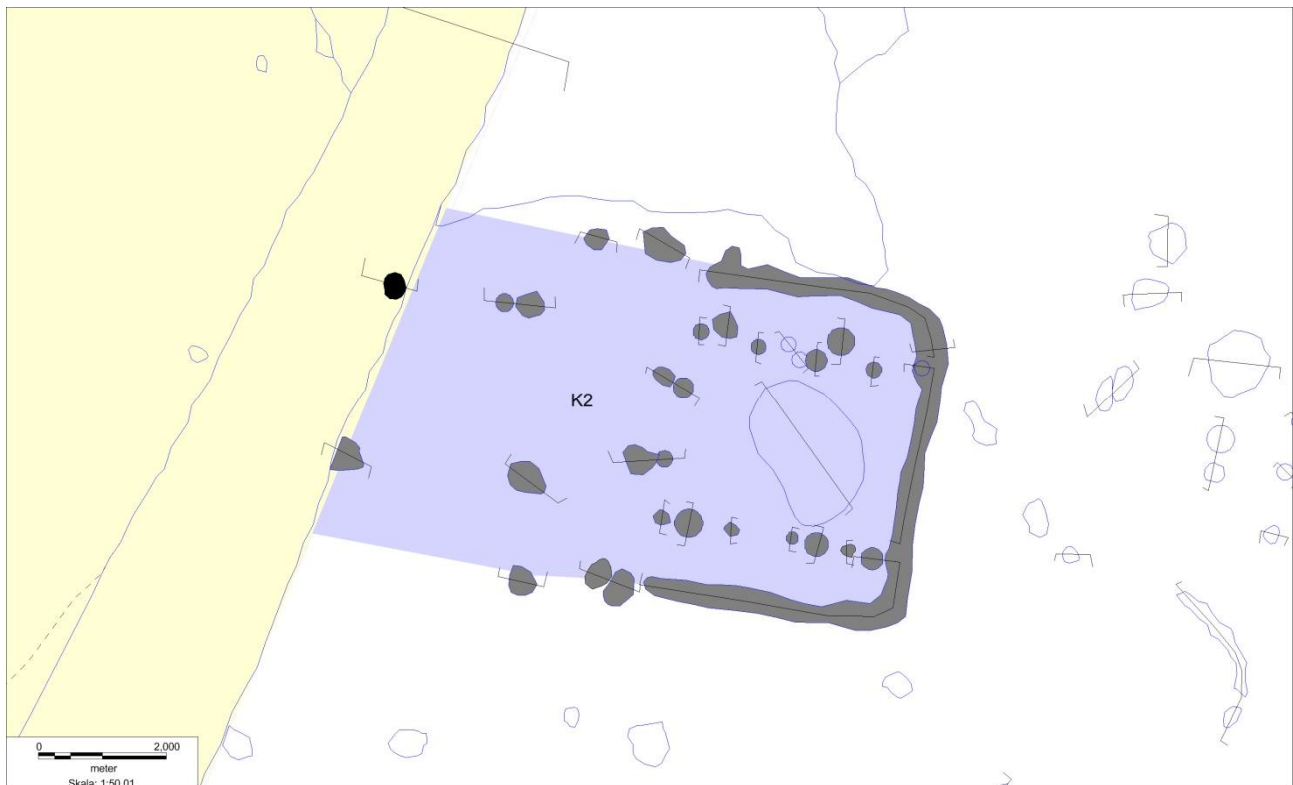
Til trods for manglende daterbare genstande til yngre bronzealder, tolkes der, ud fra hustypologi samt de to C14-dateringer, at bosættelse allerede startede i bronzealderen med et kontinuerligt bebyggelsesforløb og fortsatte op gennem førromersk jernalder. Ser vi på bronzealderpladser i nærheden af Kalbylund, skal vi omkring 6-700m enten mod vest eller øst. Mod vest har Silkeborg Museum, ligeledes i forbindelse med motorvejsbyggeriet, udgravet resterne af en boplads (SIM 54/2010) fra sen yngre bronzealder. Mod øst har Skanderborg Museum udgravet en gravplads med skåltegnssten på Flensted-pladsen (SBM1220), som også er fra den yngre bronzealder. Ud over det, kendes der ganske få gravhøje i området som alle ligger mere end 500m væk.

Førromersk jernalder (500-1 f.Kr.)

Bebyggelsen

Størsteparten af konstruktionerne på lokaliteten må dateres til førromersk jernalder på baggrund af hustypologi. Der er dog altid det in mente, at hustypen kan føres tilbage til yngre bronzealder. Kun ét af husene havde velegnet materiale til C14-datering, øvrige er dateret ud fra beliggenhed til tætliggende daterede gruber, samt særlige træk i husindretningen. Formodentlig er der tale om 4-7 samtidige gårde i ældre førromersk jernalder, der flytter rundt i samme område i én til tre generationer. Husenes fordeling på pladsen samt et særligt træk (indgangsparti til østdelen af huset) i nogle af husene, ligger til grund for denne tolkning. Fiktive opdelinger af de sammenhørende faser for hvert enkelt hus er forsøgt opgjort på et kort (fig. 12). Her er der skitseret 10 gårdsenheder. Hver enhed rummer én til tre gårde og hvert hus må ses som én fase. Gård 1 er beskrevet under afsnittet med yngre bronzealder, men skal ses som indledningen til en længere bebyggelse i området. Måske er der én familie i bronzealderen, hvor der herefter slutter sig flere til i ældre førromersk jernalder, eller familien vokser sig større.

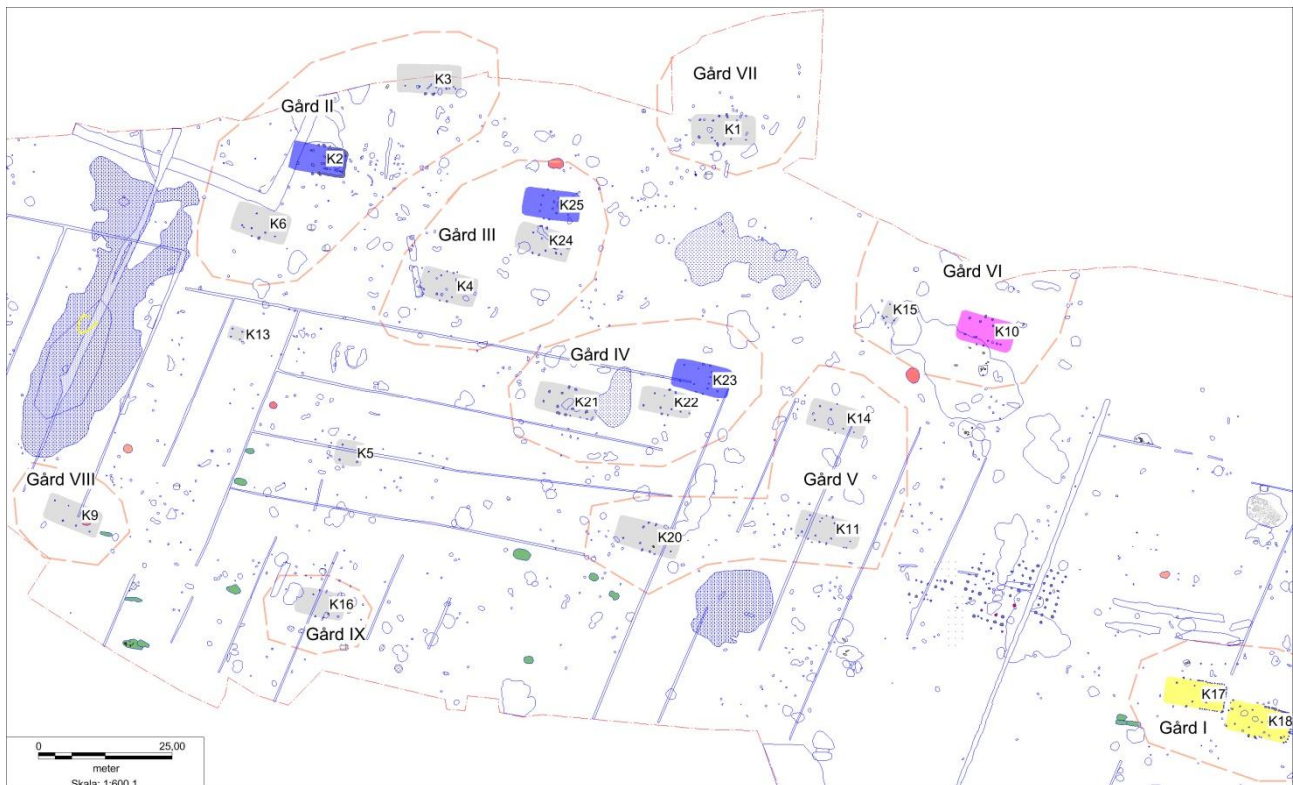
I gård II, III og IV ses en hustype (K2, K23 og K25), hvor der er bevaret to relativt dybe indgangsstolper til husets østdel. I K2 ses, som det eneste hus på lokaliteten, spor efter båseskillerum. Stolperne fra båsene er tydelige og relativt dybe. Huset er generelt noget dybere nedgravet end de øvrige huse, hvilket også udtrykkes i en bevaret væggrøft i den østlige del. De tre huse vurderes til at være samtidige, eller i hvert fald bygget i den samme tradition. Dette stemmer godt overens med deres placering på pladsen, med 31-33m mellem hinanden, let forskudt i en øst-vestlig retning. Gård V (K11, K14 og K20) rummer ikke et hus med samme byggetradition, og det kan derfor tænkes, at dennes faseforløb er senere end II, III og IV.

Figur 11; Eksempel på hustype med indgangsparti ind mod øst-delen af huset. Den sorte stolpe overlejres af grøft A224 og ses ikke i fladen.

Gård VII (K1) ligger i udkanten af udgravningsarealet og det vides derfor ikke, om den også ses i flere faser. Huset er et af de få huse med rester af et bevaret ildsted i den vestlige halvdel.

Gård VIII (K9) og IX (K16) ligger lettere isoleret i den sydlige del af udgravningsarealet. Terrænet falder brat umiddelbart syd for husene, hvilket må indikere, at der ikke ligger flere huse mod syd. Gård VIII er meget nedslidt. Der ses intet indgangsparti, og der mangler en tagbærende stolpe. I den østlige del ses en oval grube, A540, der sandsynligvis skal tolkes som en brønd på 134cm's dybde. Selvom anlægget ligger fint imellem de to østligste tagbærende sæt, må den ikke antages som en del af huset. Dateringen på gruben kendes ikke, men der er fundet førromersk keramik (X442) deri, hvilket dog kan stamme fra tidligere beboelse på stedet.

Figur 12; Oversigt over de forskellige huse og deres mulige faseinddeling i det store udgravningsfelt.

Gård IX (K16) ligger ca. 40m øst for gård VIII. Denne har bevarede indgangsstolper, men mangler fire tagbærende stolper. Den ene kan til dels være opslugt af en grube, A610. Denne grube indeholder dele af et svaleredekar, hvilket daterer den til ældre førromersk jernalder. I det den sandsynligvis overlejrer huset (tagbærende stolpe blev ikke fundet ved snit i grube), må huset være ældre end gruben, og kan måske stamme fra sen yngre bronzealder eller være tilnærmelsesvis jævnaldrende med gruben.

Gård VI er det eneste hus (K10) der er C14-dateret. Dateringen består af tre prøver, hvoraf den ene, noget misvisende, dateres til reformationstiden. De to andre prøver befinder sig i den mellemste førromerske jernalder. Husets opbygning svarer nogenlunde til de andre førromerske huse på pladsen, om end noget kraftigere og tydeligere stolper, hvilket måske nærmere skyldes at undergrund er mere sandet her. Dateringen viser dog, at minimum ét hus kan trækkes ned i mellemste periode af den førromerske jernalder, hvilket også er i fin overensstemmelse med minimum 7 gruber som rummer keramik fra samme periode. Det kan bestemt ikke udelukkes, at flere af gårdene skal placeres længere op i tid, men hustypologien lader ikke meget tilbage.

Der er registreret tre små firestolpeanlæg (K5, K13 og K15), som enten er kvadratiske eller rektangulære. Om konstruktionerne skal anses som tilbageblevne rester af regulære langhuse er nok tvivlsomt, da afstanden mellem stolperne er noget mindre end ved normale langhuse. De to af firestolpeanlæggene ligger ude i et ellers hustomt område, og kan derfor være rester af de aktiviteter som har foregået her, evt. staklade.

Gård X (K26) ligger næsten 300m fra de østligste huse på pladsens store areal. Gården rummer kun ét langhus, som til gengæld skiller sig ud fra de øvrige huse. Orienteringen er NV-SØ og huset rummer to ekstra sæt tagbærende stolper, i forhold til de øvrige huse. Til gengæld er der som ved bl.a. K2, observeret et indgangssæt, dog ringe funderet, ind mod den østlige del af huset. Gruberne omkring huset rummer keramik der dateres til ældre førromersk jernalder og mellemste førromersk jernalder. Huset fremstår rent typologisk, grundet det ekstra sæt stolper, yngre end de øvrige huse. Huset formodes at ligge alene med ret store arealer omkring sig, hvor der kun er observeret gruber og lavningsområder. Særligt er der et større lavningsområde mellem den vestlige bebyggelse og dette enligt liggende hus. Desværre fandt vi også ud af at forundersøgelsen slet ikke gav det ønskede overblik over det reelt fundne antal huse, og vi må formode, at der kan have ligget flere huse i de efter forundersøgelsen frivogne arealer.

Generelt kan det om de fremkomne førromerske huse bemærkes, at de har en meget høj nedslidningsgrad ligesom de nok aldrig har været gravet ret dybt i jorden. Enkelte af husene har velbevarede indretningsdetaljer, såsom båseskillerum, ekstra indgang, væggrøft og ildsted. Muldykkelsen på pladsen er omkring 25cm, hvilket har været en ringe beskyttelse mod ploven. Plovfurer kunne ligeledes observeres flere steder i undergrunden. Der blev taget mange jordprøver fra husene med henblik på at lave C14-dateringer. Desværre var materialet i prøverne ikke velegnet, så kun ét hus blev udvalgt til naturvidenskabelig datering. Gruberne omkring husene kan dog give et godt indtryk af husenes datering. Her er der fundet materiale fra stort set hele førromersk jernalder, men med overvægt fra den ældste periode.

Aktiviteter på pladsen

500 gruber er udgravet på Kalbylund. Mange af gruberne kan ikke funktionsbestemmes, men en hel del af dem har formodentlig været et resultat af lertagning med efterfølgende opfyldning med affald. Gruberne ligger spredt over hele det udgravede område, og der er også fundet gruber i søgegrøfterne udenfor det udpegede areal. Hovedparten af gruberne består af en enkelt nedgravning, dog ses 26 grubekomplekser med gentagne opgravninger og udvidelser i nedgravningerne. Yderligere er der fundet 38 koge- eller ildgruber, der tolkes som rester af madlavningsaktivitet. I dette afsnit vil væsentlige gruber fremhæves, med særligt fokus på en ny anlægstype indenfor museets ansvarsområde, som vi har valgt at kalde "kværnstensgruber".

"Kværnstensgruber"

Som ovenfor nævnt er dette, i hvert fald i vores område, en ny anlægstype, som er ganske fremtrædende på pladsen. Navnet opstod da der i flere tilfælde er fundet ganske mange kværnsten eller flade sten i disse anlæg. I alt 15 anlæg er tolket som kværnstensgruber. Gruberne er i fladen kendetegnet ved at ligne jordfæstegrave! Gruberne er i 10 tilfælde orienteret Ø-V, og

de sidste er orienteret VNV-ØSØ. I fladen er formen for det meste oval/lang-oval/rektangulær med afrundede hjørner, enkelte er dog mere runde. I starten blev anlæggene gravet som jordfæstegrave, men efterhånden som det blev klart at der var tale om en anden type anlæg, blev de fleste gruber blot snittet, nogle i hånden og andre med maskine. Enkelte af de mere interessante, blev også tømt. Snittene blev for ca. halvdelen af anlæggene lagt som tværsnit og de øvrige som længdesnit. I tværsnittene var der ligeledes mange der fremstod grav-lignende med lige sider og flad bund, mens længdesnittene viste at den flade bund godt kunne variere i længden, hvor der flere steder blev observeret trapper i leret. Dybden på anlæggene svinger mellem 31 og 150cm, en gennemsnitlig dybde ligger på 79cm. Længden ligger mellem 140 og 382cm, med et gennemsnit på 233cm, mens bredden ligger mellem 69 og 197cm med et gennemsnit på 123cm. Det er værd at bemærke, at den dybeste grube, A507, også er en af de korteste og smalleste. Det har altså været et meget lille hul, hvor det af ukendte årsager har været nødvendigt at grave meget dybt.

Figur 13; Tværsnit af to "kværnstensgruber". Til venstre ses A507, set fra Ø. Til højre ses A556, set fra Ø. Foto: SBM

Det er meget kendetegnende for gruberne at de enten har rigtig mange sten, eller også er de næsten stenfrie. De gruber, i alt 5, med mange sten, rummer også rigtig mange kværnsten, både hele og fragmenterede stykker, samt slibesten og knusesten. To steder er der også observeret kløvede sten. I gruberne uden sten er der tynde grå lag mod bunden, særligt i de laveste gruber. De stenfyldte gruber har generelt tykkere lag og er mere humøse i fylden. To steder (A1040/A1041 og A1243/A1244) er der sammenhængende anlæg, hvor det ene er stenfyldt og det andet stenfrit.

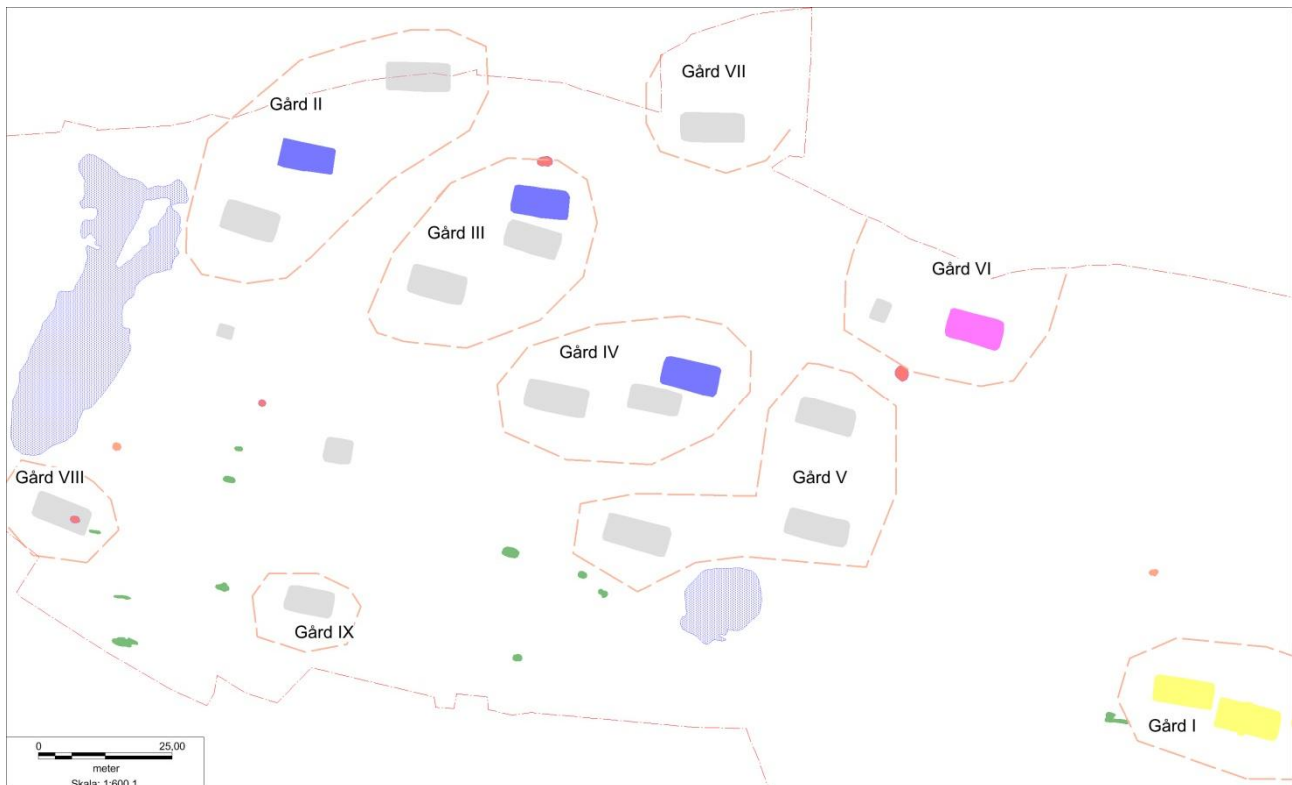
Tolkning:

Der er taget jord- eller pollenprøver fra 12 anlæg. Kun i A556, X41 blev der fundet så store mængder frø og korn, at der efterfølgende er foretaget en makrofossilanalyse. Optællingen af makrofossiler viser 19 forkullede kornkerner (byg) og 22 kornkernefragmenter samt 435 frø.

Blandt frøene er der særligt to sorter som skiller sig ud, nemlig tre frø af hør og fire frø af almindelig spergel. Ved dyrkning af hør, vil man oftest finde disse to sorter sammen med sæddodder og hørrajgræs. Sæddodder er også fundet på pladsen, men dog ikke i denne grube. De fire plantesorter hænger sammen, da der er helt særlige ukrudtsmarker forbundet med dyrkning af hør (Trolldoft Andresen, 2005). Hør er en kulturplante og vokser i teorien ikke vildt. Vi må derfor antage, at den har været dyrket i en eller anden form på lokaliteten og måske har disse "kværnstensgruber" været et led i forarbejdningsprocessen. Der er dog kun fundet tre hørfrø i denne ene grube, så det kan næppe siges at være særligt repræsentativt for pladsen. I den naturvidenskabelige rapport er det foreslået, at de forkullede makrofossiler er et affaldsprodukt i forbindelse med kornrensning. Skal vi se gruberne som et led i denne proces? Næppe. Men det kan vise, at processen med kornforarbejdning har foregået tæt på, i hvert fald denne ene grube, A556, som også er den eneste af alle kværnstensgruberne, der indeholder massive trækulslag.

Interessant er det især, at der i nogle af gruberne er tætpakket med flade sten som kværnsten, slibesten og kløvede sten. Desuden findes der også flere knusesten i tre af dem. Kværnsten forbindes normalt med maling af korn til mel. Spørgsmålet er, om de her skal betragtes som udtjente kværnsten, der blot er til stede i gruben for deres evne som flade sten eller de skal ses som dét de oprindeligt er tiltænkt? Nogle af kværnstene er meget nedslidte, men flere ses som forarbejder til kværnsten mens mange andre stadig ville være brugbare. Det er derfor måske mere oplagt at betragte dem som værende i brug, måske på et mindre område på pladsen hvor al forarbejde med korn foregik.

Ser vi på placeringen af gruberne, er det påfaldende at de alle ligger sydligt i området, væk fra størsteparten af husene, i et område der må betegnes som et aktivitetsområde. På nedenstående kort er de markeret med mørkegrønt. Gård I ser ud til at have sit eget "kværnstensgrube-anlæg". Hvis den er sammenhørende med gården ligger den ret tæt på, hvilket antyder, at der ikke har været anvendt ild i forbindelse med brug af gruberne, idet brandfaren ellers ville være for høj. En enkelt AMS datering peger, ligesom hustypen ved gård I, på et tidspunkt i overgangen fra bronzealder til jernalder, hvilket bekræfter en eventuel samtidighed. De øvrige anlæg i den sydvestlige del af området kan høre til de forskellige generationer af gårdene II, III, IV og V, samt muligvis IIX og IX.

Figur 14; Oversigt over placeringen af kværnstensgruberne (grønt). Anlæg med blå raster er vådområder.

Datering:

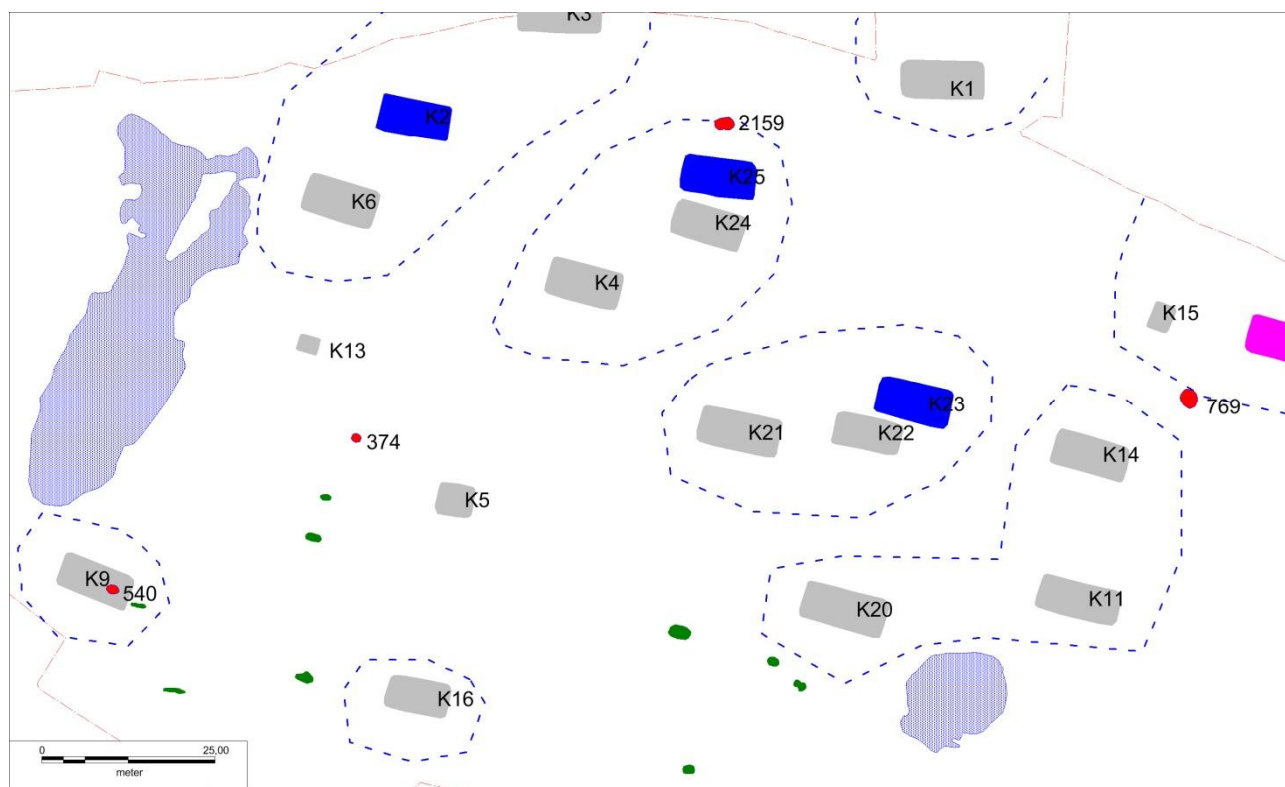
Datering af gruberne er delvist baseret på keramiktypologi samt en C14-datering på to forskellige anlæg. Keramikken dateres i A425 og A556 til ældre førromersk jernalder. A1985 dateres til ældre eller mellemste førromersk jernalder, mens A2014 og A2096 dateres til mellemste eller yngre førromersk jernalder på baggrund af keramikken. Det er til gengæld lidt usikkert, om de to sidstnævnte hører til samme grube-type. Øvrige anlæg dateres bredere til enten førromersk jernalder eller blot jernalder. Der er foretaget én C14 prøve på A556 og A1243. A556 dateres på denne vis til 538-413 f.Kr., mens A1243 dateres til 597-412 f.Kr. Sidstnævnte prøve er noget usikker. Ud fra ovennævnte dateringer må vi formode, at denne type anlæg hører hjemme i den ældste del af førromersk jernalder, evt. slutningen af yngre bronzealder.

Andre funktionsanlæg:

Brønde:

Der er fundet fire anlæg (A374, A540, A769, A2159) som kategoriseres til brønde. Anlæggene er mellem 140 og 229cm i diameter og mellem 120-189cm i dybden. I profil er siderne let indad skrånende eller omtrent lige, mens bunden er flad eller let afrundet. Kun i ét tilfælde, A374, er der

observeret de tynde grå udvaskede lag ved bunden, som ofte karakteriserer en brønd. I to tilfælde, A374 samt A2159 er der en del sten, som kan have været en del af opbygningen af en brønd. I to tilfælde, A769 og A2159, ligger brøndene i umiddelbar tilknytning til to huse, mens A540 ligger i østenden af et hus og A374 ligger mellem de to firstolpeanlæg, K5 og K13. Brøndene er markeret med rødt på nedenstående kort.

Figur 15; Oversigt over brøndenes (rødt) placering.

Ovne:

Der er fundet et enkelt anlæg, A1169, som tolkes til resterne af en vertikal ovn. I fladen måler anlægget 1,9x1,4m og er let ottetalsformet i en Ø-V-lig retning. I snit ser den ud til at bestå af to nedgravninger med ens dybde på 46cm, begge fladbundede. Selve ovnen formodes at ligge i den vestlige del med indfyringshul mod øst. Her var kanterne og bunden nærmest foret med håndstore sten, som ikke er ildskørnede. På bunden af lag 3 lå der et lerlag ovenpå stenene. Det var nærmest lilla-brændt ler med en affladet side. Et enkelt stykke havde aftryk af vidjeflet. Mod toppen af gruben i den vestlige del, lå der et stykke rødbrændt ler med perforeringer på 3cm i diameter. Dette tolkes som en perforeret lerbund i en vertikalovn. I den østlig side blev der også fundet rødbrændt ler samt enkelte skår (X599, X600), som kan dateres til ældre førromersk jernalder. Taget i betragtning af SBM1218 Korsvær I, som ligger lige vest for Kalbylund ovre på den anden side af Ulvedalen, er anlægget nok endnu mere sikker i sin type. Korsvær I rummer flere vertikalovne og det ser ud til, at der har ligget et mindre område kun bestemt for keramikbrænding i den ældre førromerske jernalder. Det er slet ikke utænkeligt at keramikbrændingen fortrinsvis har foregået langt væk fra selve bebyggelsen, grundet frygten for

brandfare. Korskær I kan på denne vis sagtens tænke sig at være brugt af indbyggerne på Kalbylund I.

Derudover er der en grube, A393, som tolkes som resterne af en ovn. I den øvre del af gruben ses massive rødbrændte lerlag. Ovnene kan evt. være en lavbrændingsovn, eksempelvis til korn tørning. Anlægget dateres til jernalder.

Gruber med jernoxider – farvegruber?

A1628 og A1959 er gruber med stærkt rød/lilla-farvende lag. A1628 er en grube, der indgår i et grubekompleks, A1694, fra ældre førromersk jernalder. De rød-farvende lag befinder sig nederst i den ene side i en 140cm dyb nedgravning. Der er ikke tegn på ild i forbindelse med lagene, og den rødlige farve formodes anbragt i gruben. Forsøg på udredning af sådanne rød-farvende lag er gjort på Horsens Museum. Her fandt man, gennem prøveanalyse på Geologisk Institut på Aarhus Universitet og Nationalmuseets Bevaringsafdeling ud af, at jorden indeholder jernoxiderne maghemit og hæmatit. Disse oxider har siden stenalderen været anvendt som farvepigmenter i Syd- og Centraleuropa. I Nordeuropa kan disse forbindelser kun opstå ved opvarmning (350-400° C) af okker, myremalm eller jernholdig jord. (mundtlig meddelelse fra Esben Klinker Hansen, Arkæolog). I de to gruber er der hverken fundet myremalm eller slagge, som kunne være årsagen til de lilla-røde lag. Dog er der i gruben, A1672, som ligger opad A1628 i et større grubekompleks fundet en enkelt klump slagge på 96g, men altså ingen konkrete spor efter jernudvindingsovne på stedet eller de nærliggende arealer. De jernholdige lag på denne plads kunne derfor tolkes som rester efter farvning.

Figur 16; A1672 - de rød-farvende lag maler vandet rødt. Foto: SBM.

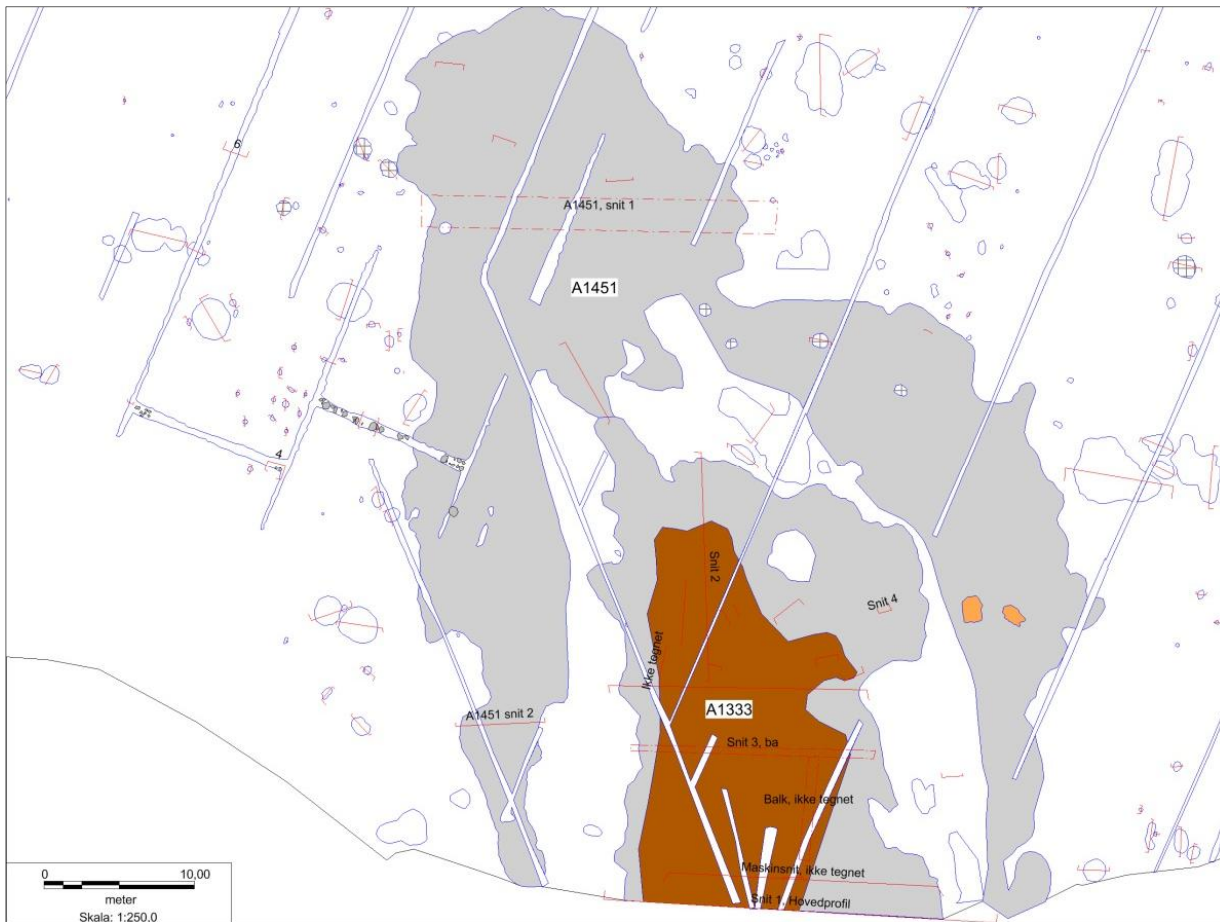
Mosen, A1333

Figur 17; Mosen som den fremstod i fladen lige efter muldafrømning. Set fra Ø. Foto: SBM

Placering:

Der er tale om et aflangt dødishul på ca. 20 x 30m højt liggende i morænelandskabet. Det er kun en del af dødishullet der berøres af anlægsarbejdet, og den fortsætter videre ud i marken mod syd. Et reliefkort antyder, at det er omtrent halvdelen af dødishullet, der stadig ligger uberørt i marken. Dødishullet ligger ovenfor en tunneldal, kaldet Ulvedalen. Dødishullet ligger ca. 50m syd for den ældste fase af bebyggelsen fra overgangen mellem bronzealder og jernalder (K17-K19).

Figur 18; Oversigt over moseområdet. Diverse snit er indtegnet. Det brune område markerer udbredelsen af det omdannede tørv, lag 4. De grå lag markerer vådområder.

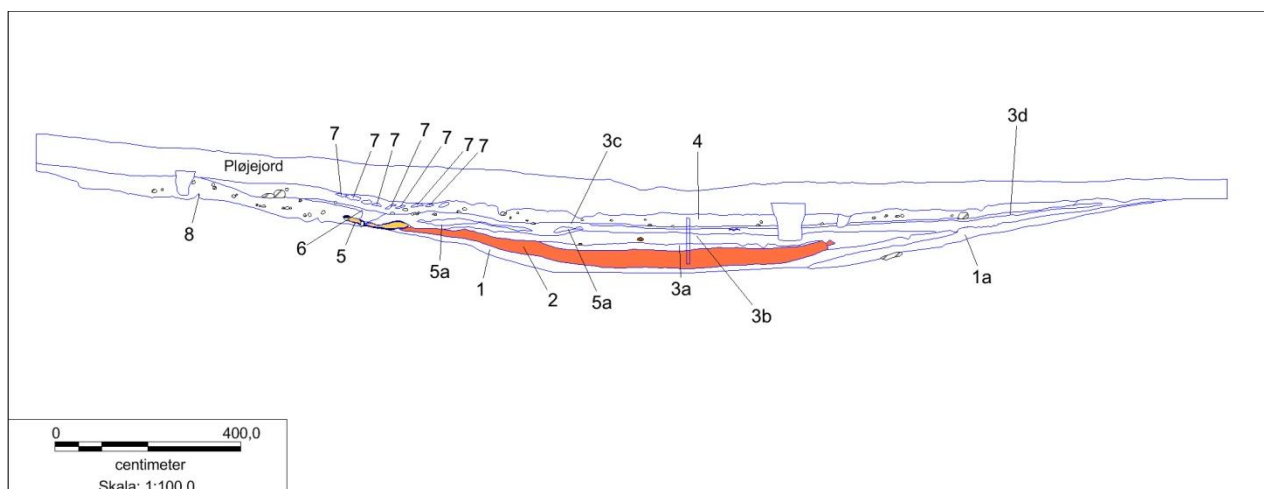
Naturvidenskab:

For at udrede stedets geologi, naturhistorie og hændelsesforløb i mosen blev der udtaget en pollensøjle fra hovedprofilet. Dette blev foretaget af Renée Enevold fra Naturvidenskabelig Afdeling på Moesgård Museum. En efterfølgende pollenanalyse blev udført på 6 prøver, fortrinsvis for afklaring om mulig lakune, der kunne påvise tørveafgravning i oldtiden. Desuden blev arkæolog og mosespecialist Uffe Rasmussen fra Moesgård Museum inddraget i planlægning af udgravningen, samt tolkningen af mosen. Uffe besøgte udgravningen to gange, henholdsvis d.21. juni, hvor mosen lige var blevet fritlagt, og den 17. august, hvor udgravningen af mosen var omtrent afsluttet. Den 21. juni foretog Uffe Rasmussen en boreprøve med et 5cm mosebor for at afklare mosens omtrentlige forløb inden en udgravningsstrategi blev lagt. Boreprøven blev lagt centralt i mosen, tæt på det senere anlagte hovedprofil.

Stratigrafi:

Med udgangspunkt i hovedprofilet skal her redegøres for mosens overordnede stratigrafi. Udredningen er foretaget i samråd med Uffe Rasmussen. Hovedprofilet er trukket med

gravemaskinens 2m brede skovl gennem det formodede dybeste punkt i mosen langs med tracékanten i syd.

Figur 19; Hovedprofilen i mosen. Sumptørven er farvet orange og mosebranden gul.

Følgende mål er taget fra feltfladen og fra den dybeste del af hovedprofilet, medmindre andet er nævnt.

124cm nede er der aflejret fin gytje (lag 1), som primært er grågrøn, "svampet" med organisk materiale. Laget er mere grønligt/brunlig på det dybeste observerede område. Nogle steder er der iblandet plamager af mørk grå gytje. I boreprøven kunne laget dokumenteres at befinde sig ned til 150cm's dybde. Under lag 1 blev der i boreprøven fundet bassinets bund, som bestod af sandet ler og let stenet moræneler. Der blev ikke gravet helt ned til bassinets bund i hovedprofilet. Laget formodes at være sen-glacialt, og repræsenterer antageligt bassinets sø-stadie.

Omkring 112cm nede går gytjen over i en rødbrun stordetritus og trevlet mosetørv (lag 2). Tørven viser at bassinet nu har nået et mere forsumpet og tilgroet mosestadie. Laget er op mod 40cm tykt, men mod bassinets kanter er laget nærmere 10-15cm tykt. Sumptørvens overflade er nærmest kedelformet. Nogle steder fremstår den meget skarp og andre steder er der en mere diffus grænse til overliggende lag. I den vestlige side er tørven fjernet, og der ses en skarpt afskåret kant, dog med lidt tørv strittende ud (se figur 14). Det at tørven er fjernet i den vestlige side kunne være tegn på udnyttelse af tørven som brændsel. Dog tyder den kedelformede mose samt de mange steder med flydende overgange til det øvre lag på, at det ikke har været en systematisk afgravning. I så fald ville afgravningen sandsynligvis følge vandskellet – altså horisontalt, ligesom der ville have været en mere skarp grænse.

Figur 20; Foto af hovedprofilet i området omkring sumptørvens afslutning i den vestlige del. Til venstre ses et moderne dræn at gå gennem moselagene. Set fra N. Foto: SBM

Der er analyseret to pollenprøver fra dette lag (P2,1 og P2,2). Analysen viser at der er omkring 62 % træpollen fra birk (15-25 %), pil (7-16 %), skovfyr (8-11 %) og hassel (14-22 %) samt en relativ høj andel af græsser og halvgræsser (8-10 %) samt mosepors (4-6 %). Sidstnævnte er tegn på, at der nu er dannet mose. Den høje andel af pionertræer antyder, at mosedannelsen kunne have fundet sted i overgangsfasen mellem palæolitikum og mesolitikum, hvor træerne atter indvandrer. Området kunne, ifølge Reneé Enevold, have fremstået som et lysåbent landskab med kratskov, buske og dværgbuske samt birk, pil og hassel.

Efter laget med trevlet mosetørve ses et delvist nedbrudt tørvelag (lag 3). Laget ses i fire stadier, 3a, 3b, 3c og 3d. Lag 3a er et tyndt lag på ca. 10-15cm som kun befinder sig på det dybeste sted i mosen i en bredde af 6m. Sammen med mosetørven forsvinder det i den vestlige del, hvilket antyder at det trevlede mosetørve (lag 2) og første lag af det nedbrudte tørve er fjernet på samme tid. Lag 3a er fint sedimenteret nedbrudt tørve med små organiske rester. Der er analyseret to pollenprøver fra laget (P 2.3 og P 2.4). Prøverne viser at der i denne periode er omkring 80 % træpollen, heraf 51 % birk, 16 % hassel og 12 % skovfyr. Derudover dominerer planter fra underskov med 7-11 % samt vådbundsarter med 7-11 %.

I lag 3b er tørven groft sedimenteret og en del træ aflejret. Pollenanalysen (P 2.5) viser et større fald i andelen af birk, hvorimod andelen af skovfyr stiger. Hassel er omtrent konstant med den forudgående fase.

Lag 3c er mere fint sedimenteret tørv som stadig indeholder en smule træ. Pollenanalysen (P 2.6) viser en markant fremgang i hassel (48,3 %), som nu udgør knap halvdelen af de repræsenterede træer. Birk er helt nede på 4,5 % og skovfyr på 7,2 %. Desuden er der nu kommet nye træer på banen, nemlig el med 4,4 %, eg med 15,3 %, røn med 1 %, lind med 5,7 % og elm med 1 %. Desuden ses en væsentlig ændring i urter, som er fremmet af menneskelig forstyrrelse, som nu er oppe på 4,2 %. Samlet set ser det ud til, at denne fase afspejler udviklingen omkring yngre stenalder, slutningen af yngre bronzealder og den første del af jernalderen, hvor bebyggelsen på Kalbylund for alvor tager fat.

Man kan studse over hvorfor et træ som eks. bøg ikke er repræsenteret, som jo traditionelt er dominerende fra omkring bronzealderen og frem. Måske er bøgen at finde i det sidste og yngste lag 4, som består af omdannet tørv. Det er her størsteparten af fundene er gjort. Bl.a. er der fundet kværnsten, knusesten, keramik, flint, rundhuggede sideskår, lyse natursten i mange størrelser og flere små runde natursten. Laget er mellem 10 og 30cm tykt og er dybest inde ved hovedprofilet. Der er ikke lavet pollenanalyse på dette lag, da det tydeligvis indgik som en del af den førromerske bebyggelsesaktivitet.

Ud over disse hovedlag, som går igen over hele mosen, er der registreret lokale lag. Lag 5 og 5a er spor efter mosebrande, der afspejles af gullig aske/sandet ler, som er omgivet af forkullede lag. Et sådant lag ses eksempelvis i hovedprofilet, hvor man kan se at lagene over mosebranden efterfølgende er sunket sammen. I lag 4 ses tegn på sandfygning, lag 7, i form af gråt sandet ler omgivet af hvidt sand i en tynd aflejring. Så der må altså også have været åbent landskab i lag 4, som er fasen med jernalderbebyggelsen.

Aktiviteter i mosen

Efter pollenanalysen er foretaget står det klart, at der sandsynligvis ikke er foretaget systematisk afgravning af tørv i hverken bronze- eller jernalder. Mosen har dog ikke stået uberørt hen. Ved afgravning af det øverste lag 4 med det omdannede tørv, dukkede der spor op efter i alt fem nedgravede gruber. Gruberne var gravet gennem øverste lag omdannede tørv (lag 3), sumptørven(lag 2) og nederste lag gytje (lag 1). Et enkelt sted ved A1232 kunne det observeres at nedgravningen også gik igennem lag 4, det omdannede tørv. At gruberne er gravet ned gennem gytjen må betyde, at det i hvert fald ikke udelukkende har drejet sig om at tilegne sig tørv. I det følgende vil de mest interessante gruber kort gennemgås.

A1232

Gruben er knap 100cm bred med let irregulær form i fladen. Nedefter bliver gruben helt cirkulær og er i de nederste 40cm knap 60cm bred. Gruben blev fundet i det nordlige snit som blev lavet ved udgravning af hovedprofilen. Anlægget blev ikke erkendt i første omgang, men fundet ved oprensning af profilet før der skulle skrubes tynde lag af det nordlige stykke af mosen. Gruben fremstår skarpt i profil, men diffust i fladen. I profilet ses gruben at starte et sted i lag 4 og fortsætter ned gennem lag 3, 2 og 1 i en dybde på i alt ca. 80cm. På tegningen er gruben af udgraver beskrevet som ét lag, men alt at dømme efter fotoet, må der have været mindst 3 lag, bestående af forskellige groft og fint sedimenterede lag. Generelt er fylden omrodet tørv med mange planterester, grene, særligt birk, to store sten og hasselnødder, heraf mange hele. Mod bunden lå der to stykker keramik (X168), spidsen af en tørvespade (X166) og en knusesten (X167). Gruben dateres ud fra keramikken til førromersk jernalder.

Figur 21; Til venstre ses gruben A1232 i profil. Til højre er den under udgravning. Set fra S. Foto: SBM

A1253

Gruben blev sammen med A1256 fundet under det omdannede tørvlag i den vestlige kant af mosen. I denne del af mosen er der ingen sumptørv, men kun gytje under den omdannede tørv. Gruberne fremstod meget skarpt i den gummi-agtige gytje, særligt når man kom 10cm længere ned. I fladen var gruben ca. 160cm i diameter. Gruben er rundbundet og 86cm dyb. Nedgravningskanten blev fulgt, således at grubens form slutteligt fremstod klart. Formen var noget irregulær mod bunden og der sås mange hak ind i gytjen efter spadespor. Fylden i gruben bestod af tre lag. Nederste del af gruben bestod af to lag som stort set var ens med en lille teksturvariation. Laget rummede desuden enkelte store sten, kviste og grene samt keramik og flintafslag. I den nordlige halvdel af gruben blev der fundet et næsten helt kar (X1039), hvor der gennem hankene sad rester af to-snoet pilebast (X152). Fundet blev taget op i præparat og siden udgravet på Moesgårds konserveringsafdeling. Snoren har formodentlig været anvendt til at sænke potten ned i hullet, evt. efter vand, hvorefter snoren slutteligt knækkede og karret var tabt. Karret dateres til ældre førromersk jernalder. I laget blev der desuden fundet tre stykker tilspidsede

træstykker (X153-X155), 2 knusesten (X160 og X161), lidt keramik (X159) og 2 rundhuggede sideskår (X157 og X158), hvoraf ét har spor efter boring.

Figur 22; Øverst ses de to gruber (A1252 og A1253) under udgravning. Foto: SBM. Nederst til venstre ses den sammensatte mosepotte, X1039, (foto: SBM) fra A1253 og til højre ses det snoede pilebast, X152, som det lå gennem det ene øre under udgravning på konserveringen (foto: Konserveringsafdelingen, Moesgård Museum).

Det øverste lag i gruben bestod af mørkt rødbrunt let sandet tørvejord, som indeholdte små stykker af rødbrun tørv, kviste, grene, mindre sten, lidt trækul, enkelte hasselnøddeskaller, enkelte hvide kvartsten, lidt keramik og et stykke flint.

Øvrige genstande

I det omdannede tørvelag er der fundet rigtig mange fund som befinder sig spredt i hele laget. Enkelte fund peger dog på, at der kan være tale om ofrede mosepotter. Særligt et fund fra ældre enkeltgravskultur (X169 og X170) med dele af et fint ornamenteret kar samt dele af et ældre romertids kar (X165) må opfattes som forstyrrede offerfund. Interessant er det, at der ikke er fundet så meget andet fra de to perioder på pladsen, hvilket antyder at perioderne må være repræsenteret i nærområdet, evt. syd for mosen udenfor det berørte areal. Øvrige fund af stenalderkarakter er 5 skrabere som er fundet spredt i mosen samt enkelte afslag og lidt groft magrede sideskår. Fund fra den førromerske jernalder er hovedsageligt repræsenteret ved keramik, herunder dele af et ornamenteret fad, fem rundhuggede skår og dele af et ostekar. Desuden må 8 knusesten og 7 hele kværnstens-liggere samt to kværnstensfragmenter sikkert også henføres til denne periode. Bearbejdet træ er der fundet i ét tilfælde, hvor der er tale om en større gren med et enkelt øksehug. Alt andet bearbejdet træ blev udelukkende fundet i mosenedgravningerne.

Figur 23; Til venstre ses spidsen af en tørvespade, X166 og til højre ses randskår med ornamentik fra enkeltgravkulturen. Begge genstande fundet i mosen. Foto: SBM

De nære omgivelser

Omkring mosen ses en bræmme af vådbund, A1451, som senere er opfyldt med kulturlagsmateriale. Bl.a. er der fundet en hel del kogesten i fyldet. Mod vest og syd er bræmmen omkring 20-30cm dyb, men i den nordlige del, ses en større ca. 100cm dyb lavning. Lavningen må oprindeligt have været et lille vandhul. Lavningen er fyldt op med en del sten i det nederste lag, heraf flere kværnsten. Kværnstene daterer opfyldningen af denne lavning til at være foregået i løbet af de første bebyggelsesperioder, evt. allerede i stenalderen eller bronzealderen. To steder er der observeret nedgravninger, som går gennem det nederste stenholdige lag, hvoraf den ene, A1898, rummer en stor mængde brændt ler fra en ovn, samt keramik dateret til ældre førromersk jernalder. Den anden nedgravning kan ikke dateres. Den daterede grube antyder at lavningen allerede må være helt eller delvist opfyldt i den ældre førromerske jernalder.

Interessant er en C14-datering på et ildsted i den østlige del af bræmmen. Ildstedet dateres til yngre bronzealder. Ildstedet er meget pænt anlagt med knytnævestore sten. Hvis man har valgt stedet til placering af et ildsted, har der næppe været sumpet. Ud fra denne antagelse har vådområdet måske allerede meget tidligere været helt fyldt op og tørlagt.

Samlet tolkning

Mosen oprinder fra et dødishul skabt i istiden. Dødishullet er senere groet til med den tiltagende vegetation og søen har efterhånden afviklet sig selv. I dødishullet ses nederst gytjelag fra søens levetid. Ovenover gytjen ses forskellige stadier af omdannet tørv og regulær sumptørv. I det næstsidste lag af omdannet tørv viser pollenprøverne de første spæde tegn på menneskelig indblanding og lige herover findes et omdannet tørvelag som rummer fund både fra enkeltgravskultur, førromersk jernalder og ældre romersk jernalder.

Der har formodentlig ikke været omfattende fladegravet tørvegravning i mosen. Den eneste indikator på mulig tørvegravning er den vestlige del i hovedprofilet, hvor det ser ud til at mosetørven er fjernet. Dette er nok nærmere sket ved grubegravning, som ses flere steder i mosen. De fem registrerede gruber er alle gravet ned i gytjelagene under sumptørven og flere er gravet ned hvor der slet ikke er sumptørv. Deres funktion må derfor have været en anden end på jagt efter tørv. Det næsten hele kar med omviklet reb fundet i en af gruberne kunne tyde på, at man har hevet vand op fra gruben. Er det muligt at man har kunnet anvende mosevandet? Gytjen holder godt på vandet, hvilket var meget tydeligt efter de mange regnskyl under udgravningen. Men spørgsmålet er, hvad man i så fald kunne bruge sur mosevand til. Det primære brug af mosen må antages at have foregået i den førromerske jernalder, hvor bebyggelsesaktiviteten er på sit højeste.

Hushold

I en grube; A941, fra yngre førromersk jernalder blev der fundet en del grå- og hvidbrændte knogler, som blev sendt til analyse på Afdeling for Konservering og Naturvidenskab Moesgård Museum. Analysen viste, at man på lokaliteten har holdt kvæg. Da knoglerne er hårdt sintrede er det kun de mindre knogler, såsom fod- og håndrods knogler der er genkendelige, da de ikke sintrer så let. Større knogler fragmenteres i sådan grad ved sintring, at de ikke kan identificeres.

I alt er der dukket 7 fund op af brændt knoglemateriale. En enkelt tand fra et større tamdyr, enten ko eller hest, lå i mosen, men øvrige fund er i så små fragmenter, at de ikke kan yderligere bestemmes.

Genstande

Som nævnt under øvrige data, er der registreret 1044 fundnumre, som alle rummer én til flere genstande. Langt hovedparten af genstandene er dateret til førromersk jernalder med en hovedvægt i ældre førromersk jernalder. I dette afsnit vil fund af særligt daterende karakter eller af øvrig interesse blive nævnt.

Materialet fra denne periode er hovedsageligt keramik, men også en del flintafslag, kværnsten og knusesten er fundet i de keramikførende gruber. Af mindre fundgrupper kan nævnes rundhuggede skår med og uden gennemboring, skår med klinkehuller og ildbukke.

Keramik

Generelt er stort set alle kartyper repræsenteret i det man må betegne som almindeligt husgeråd på en førromersk boplads. Det er bl.a. fade, hankekopper, hankekar, forrådskar, ostekar og skåle. Der er fundet 7 hele eller næsten hele kar, samt 50 kar hvor der enten kan genskabes en hel eller en halv profil. Ornamentik ses i 23 tilfælde. Ornamentikken består primært af påsatte lerlister med eller uden fingerindtryk, ringvulster, dobbelte vulster, krydsskraving, stregornamentik ved randmunding og finere stregornamentik i bånd på bugen. Særligt ringvulsterne, "øje"-ornamentik, er med til at datere pladsen til den ældre del af førromersk jernalder, men også fund af svaleredekar i 6 forskellige gruber er stærkt medvirkende til dateringen. I alt 230 anlæg kan dateres til den ældre førromerske jernalder. Keramikken fra den mellemste del af førromersk jernalder er dateret ud fra karakteristiske randskår, eksempelvis større kar med affladet randmunding. Et enkelt fund er ornamenteret med et omløbende bånd med indridsede trekantede. Kun i 19 anlæg er der fundet keramik der dateres sikkert til denne periode. Den yngste del af førromersk jernalder er ligeledes repræsenteret få steder på pladsen. Her er randene stærkt udsvajede, fortykkede og nogle facetterede. Genstande fra denne periode er kun fundet i 22 anlæg. Til gengæld er der stadig 253 fund, som kun kan bestemmes til førromersk jernalder, så der er stadig mulighed for at forskyde den altdominerende genstandsmængde fra ældre førromersk jernalder til de senere perioder i den førromerske jernalder.

Af andre keramikgenstande bør nævnes en større mængde af rundhuggede skår. I alt 25 stykker er der fundet, og heraf er de 6 med gennemboring og kan af samme årsag placeres i kategorien tenvægte. Et af de rundhuggede skår er kun gennemboret halvt. Måske man aldrig har fået boret det sidste eller der må foreligge en anden funktion til netop denne type. De øvrige rundhuggede skår er sjældent fundet i samme anlæg, dog er der fundet fire stykker i mosen. Tidligere tolkninger af disse rundhuggede skår går på, at der er tale om en form for spillebrik, forarbejde til en tenvægt eller anvendt som skraber ved afrensning af kar med fastbrændt mad. En ny tolkning på de tildannede skår er for nyligt spiret frem i tolkningen af Romerrigets toiletter. Det viser sig at disse skår ofte er fundet nede i de offentlige, romerske latriner, og de tolkes derfor til at have en forbindelse til selve toilethandlingen. Altså skulle de have været forløber for toiletpapiret (Papadopoulus, 2002). Om dette er rigtig kan vi kun gisne om.

Figur 24; Til venstre ses et ornamenteret skår fra halsen af et kar, X734. Til højre ses et lille rundbuget kar med hul i bunden, X733. Foto: SBM.

Figur 25; Til venstre ses del af et svaleredekar, X38 og til højre ses dele af samme ornamenterede kar med vulstringe, X420. Foto: SBM

Figur 26; Til venstre ses et rundhugget skår med gennemboret hul, X550. I midten ses et fad med standring og hul i bunden, X575 og til højre ses et bregneaftryk i skærven på et sideskår, X590. Foto: SBM

Figur 27; Større dele af to kar fundet på bunden af en kværnstensgrube, A425, X2 og X3. Foto: SBM

Figur 28; To hankekopper og et sirligt ornamenteret kar fundet i samme grube, A1361, X218-220. Foto: SBM

Figur 29; Til venstre ses en ornamenteret ildbuk, X577. Til højre ses et hankekar, X933. Foto: SBM.

Figur 30; Til venstre ses fragmentet af en ildbuk, X966 og til højre ses et bugskår med vulster, X1022. Foto: SBM.

Sten

Der er fundet i alt 134 kværnsten, heraf 48 fragmenter, 74 liggere og 12 løbere. Generelt er der fundet kværnsten i rigtig mange af gruberne, men særligt 5 af kværnstengruberne (se dette afsnit) har bidraget med store mængder. Hvorfor der har været så mange kværnsten på samme plads er svært at forklare, men det er ikke normalt at finde så mange på førromerske bopladser. Man kunne forestille sig at pladsen måske har produceret mel til flere omkringliggende bopladser, eller foretaget en anden form for specialisering, hvor kværnstene var et led i produktionen. Udover kværnsten blev der fundet 134 knusesten, 4 glittesten, 5 knusesten med prikugget fordybning og 5 kombinerede knuse- og slibesten. Den relativt høje mængde af knusesten kan ses i forbindelse med det høje antal kværnsten, idet knusesten for en væsentlig del har været det primære redskab i tildannelsen af kværnsten.

Figur 31; En netsynksten X258, som blev fundet i en førromersk grube. Foto: SBM

Slutteligt skal nævnes en meget fint tildannet netsynk-sten, X258, som er fundet i en grube fra ældre førromersk jernalder. Det er sjældent at finde netsynk inde midt i landet og især så langt væk fra en fiskeegnet sø. Stenen havde også knusemærker i hver ende, og kan enten betragtes som multi-tool eller en aflagt netsynk, der siden er anvendt som fin knusesten.

Landskab og agerbrug

Der er lavet pollenanalyser fra mosen samt makrofossilanalyser på fire gruber dateret til den førromerske jernalder. Analyserne kan samlet set give et billede af, hvordan landskabet har set ud og hvilke planter man har dyrket.

Af kulturplanter er der observeret byg, hør (få), emmer/spelt, brødhvede, avnklædt byg, nøgen byg, rug (få) og hvede. De få korn/frø af henholdsvis rug og hør, antyder en mulig brug af disse to planter. Det er ofte svært at finde rester af hør, og som regel vil selv små hørfund tolkes som værende bevis for hør dyrkning (Trolldoft Andresen 2005).

Desuden er havre observeret, men det kan ikke fastslås om det er en dyrket eller vild form. Sæddodder og spergel er også fremherskende. Disse kan være dyrket for deres egenskaber som olieholdige. Dette er der tidligere set beviser for på Kildebjerg ved Ry (SBM983 Kildebjerg, etape I), hvor sæddodder er fundet i renset tilstand.

Flere ukrudtsarter som hejre, græs, siv, rødknæ, star og lancet vejbred tyder på, at der har været adgang til græsningsarealer beliggende tæt ved et vandløb eller sø. Dette passer fint ind i landskabet med den rindende å i Ulvedalen. Her har man haft rig adgang til græsningsarealer på de stejle bakkeskråninger, som næppe har været anvendt til dyrkning af korn.

Mosens bevarende egenskaber har afsløret at pilebast er blevet anvendt til rebslagning. Som omtalt under afsnittet omkring mosen, fremkom nemlig et mindre reb fremkom nemlig omkring en mosepotte. Rebet har sandsynligvis været anvendt til op- og nedhejsning af potten.

I en førromersk grube blev der fundet en lille rulle af birkebark med uvis funktion.

Fundene beretter om tilstedeværelsen af birk og pil. Pollenanalyserne fra mosen viser i kulturfasen (P2.6), at hassel tager over som dominerende træ, hvilket kan betyde at træet har været dyrket for sine gode egenskaber som styningstræ. Samtidig ses en markant stigning af urter, som fremmes ved menneskelig forstyrrelse. Dette antyder, ligesom, makrofossilanalysen, at der er græsarealer tæt på bebyggelsen.

Slutteligt skal nævnes et sidskår med aftryk af en bregne, formodentlig arten Engelsød.

Germansk jernalder (375-749 e.Kr.)

Der er fundet en enkelt genstand som kan dateres til germansk jernalder. Der er tale om en ligearmet bronzefibula, X1, som blev fundet af detektorfører Kenneth Svendsen i pløjegjorden 13 meter VNV for K10. Overfladen af fibulaen er noget korroderet, men der kan flere steder tydeligt ses ornamentik i form af tynde furer. En langsgående fure ses i stykkets midterlinje samt tværgående furer ved stykkets ender. Endeplader er ensdannede med ornamentik i form af flere tynde furer der krydser hinanden. Da der ikke er andre jordfaste spor efter aktiviteter fra denne periode på Kalbylund må fibulaen anses som tabt gods. Bosættelse fra germansk jernalder er fundet nord for Kalbylund, ved grusgraven Kalbygård, hvor der for nyligt i 2014 er dukket huse op. Desuden er der, på motorvejstraceet ligeledes fundet bebyggelse fra germansk jernalder ved Bøgely I, som dog ligger et par km væk.

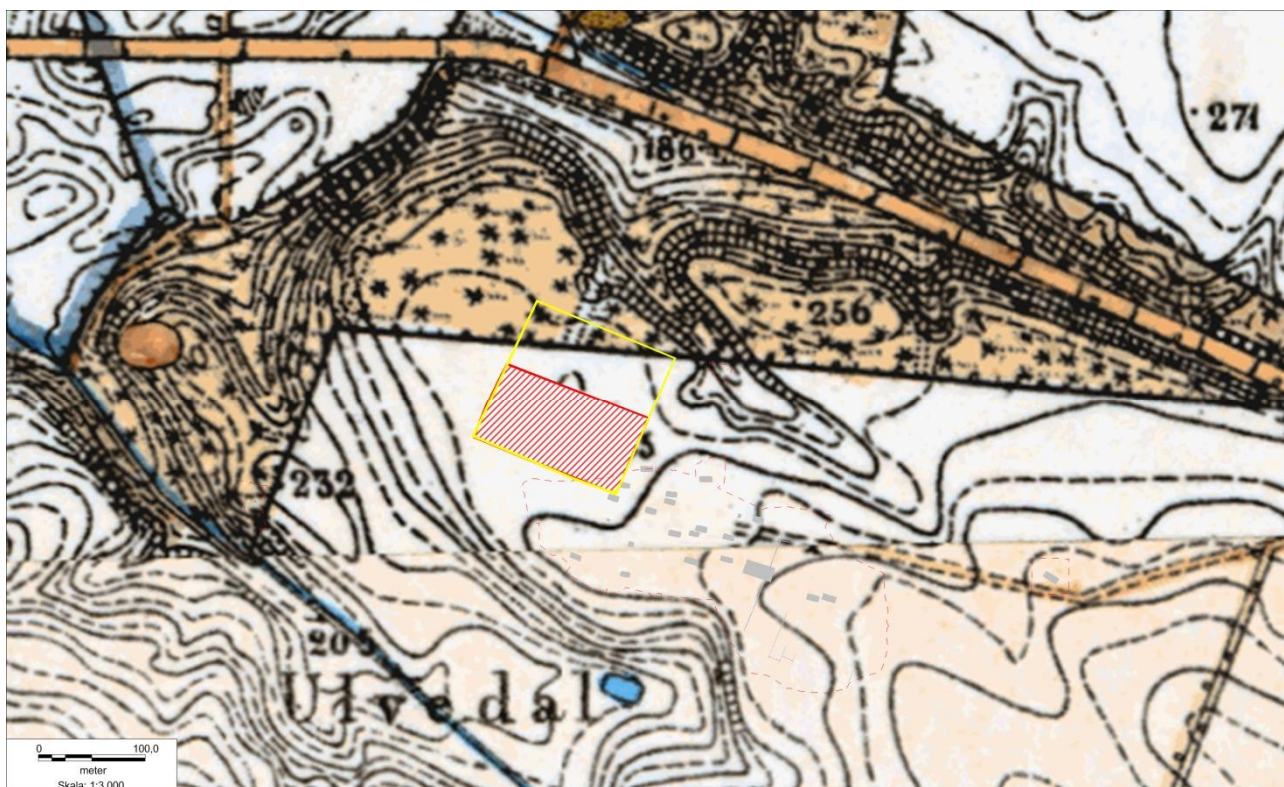

Figur 32; Ligearmet bronzefibula, X1. Foto: SBM

Vikingetid/Middelalder (750-1536 e.Kr.)

Grøftanlæg, A224

I det nordvestlige hjørne af det store felt blev der fundet hjørnet af et grøftanlæg. Grøften havde et vinkelret hjørne og fortsætter ud i marken mod øst og nord. Dette bekræftes i et luftfoto fra de gule sider fra 2011, hvor fortsættelsen af grøften tydeligt ses som en mørk skygge i markens afgrøde. På denne måde kan man se, at den SØ-NV-lige bredde på anlægget er 146m, mens den nordlige afslutning ikke kan spores i afgrøden, dog kan et NØ-SV forløb på 78m tydeligt ses. Den nordvestlige afslutning drejer svagt ind mod midten, hvilket kunne tolkes som afslutningen på grøftanlægget. Altså har anlægget formodentlig været rektangulært med let indsnævrede hjørner, særligt mod vest. Grøftanlægget har på denne måde omkranset et område på 11.440m². Stadig kan det ikke udelukkes at anlægget har været kvadratisk, da den nordlige afgrænsning ikke kan spores i marken. Slutteligt kan den også have "stået åben" mod nordøst. En endelig bestemmelse vil kræve yderligere undersøgelser og/eller bedre afgrødefotos i marken udenfor det udgravede område.

Figur 33; Et kort over de to mulige løsninger for grøft-anlæggets udbredelse Gul markering for et kvadratisk anlæg og en rød raster for et rektangulært anlæg. Baggrundskort: Høje Malebordsblade fra KMS.

Grøftanlægget ligger orienteret NV-SØ og stemmer dermed overens med landskabets NV-SØ-vendte tunge ud i dalen til Bjarup Mose og Lyngbygård Å.

Grøftens bredde er mellem 1,8m og 2,5m, i det vinkelrette hjørne er den dog 3,6m bred. Grøften er tragtformet med enten affladet eller let afrundet bund og mellem 60 og 86cm dyb.

Figur 34; A224 hvor alle snit er indtegnet.

Stratigrafi i grøften er, trods enkelte farvenuancer, meget ensartet i næsten alle 9 snit. Nederst ses lag 5, som i udgravningssituationen blev betragtet som fyld. Laget er fint sedimenteret lyst (gul)gråt ler med enkelte småsten og en del jernudfældninger. Flere steder ses der en redox-reaktion, som er en tynd orange kant på ca. 1-2cm's tykkelse der afslutter "laget". Ifølge lektor Søren Munch Kristiansen fra AU er der tale om en naturlig reaktion, der sker ved varierende vandstand, og laget kan således ikke være menneskeskabt. Dette understøttes af en OSL-analyse foretaget på laget, men mere om dette senere. En afvigelse fra denne antagelse er i snit 2 og 9, hvor det nederste lag op mod den orange redox-kant, er et opfyldslag med mørk humøst fyld iblandet gule plamager af ler. Grøften ser altså ud til at være dybere i den østlige side, hvor den i snit 2 og 9 er ca. 86cm dyb mod en meget ensartet dybde på ca. 60cm i den sydlige grøft.

Bundlagene (lag 3 og 4) er to opfyldslag som muligvis kan ses som del af den samme handling eller to på hinanden følgende handlinger. Herover ses der i snit 1 og 8 en tynd væksthorisont (lag 2) i form af et hårdt mørk gråt tørveagtigt materiale med små brune nister i. Grøften må således have stået åben et stykke tid i dette stadie, hvor den har fået lov at gro til, hvorefter det sidste afsluttende lag er kastet henover. Dette består af lys gråbrun let sandet ler med en del gule undergrundsklatter (lag 1). I fylden er der også enkelte større sten.

Figur 35; Snit 1 (til venstre) og snit 2 (til højre) i A224. Grøften er ved snit 2 gravet ned i et tyndt førromersk kulturlag, hvilket må være årsagen til det mørkere udseende i fylDET. Foto: SBM.

Datering:

Der er foretaget en række pollenprøver på opfyldslagene (P.1.1 – P 1.7), dog uden resultat.

Der er fundet to jerngenstande med metaldetektor i det yngste opfyldslag. Det ene er et muligt hesteskofragment og det andet en mulig hægte eller håndlavet ombøjet søm. Ingen af delene kan bruges til sikker datering. Derudover er der fundet to sideskår af jernalder-karakter. Disse formodes at være rodet ned i fylDen fra den omfattende ældre jernalder bebyggelse på stedet.

Da der ikke blev fundet daterende genstande i fylDen og fyldlagene var nærmest trækulfri (hvis der var trækul, ville det højst tænkeligt stamme fra jernalderpladsen), blev det besluttet at prøve OSL (Optically Stimulated Luminiscens) datering. Professor Andrew Sean Murray fra Risø Campus foretog selv udtagelsen af fem prøver fra grøftanlægget, heraf 4 fra snit 8 og én fra snit 9. Den første prøve blev udtaget fra det vi vidste, var undergrund i snit 8. Denne skulle bruges til sammenligning. Den anden prøve blev udtaget fra det vi dengang antog som nederste fyldlag (lag 5) i snit 8. Begge prøver gav resultater mellem 24.000 og 34.000 BP. Prøve 3 var en sten som lå dybt inde i grøften, men den kunne ikke bruges, da den ikke havde været opvarmet. Prøve 4 blev udtaget af lag 4 i snit 8, altså det nederste menneskeskabte lag. Her viste prøven en datering på 750 BP. Slutteligt blev der udtaget en prøve i snit 9 i det nederste menneskeskabte lag. Denne resulterede i en datering på 1230 BP.

Omregner vi tallene, ligger dateringerne på det ældste menneskeskabte lag på henholdsvis i 781 e.Kr. og 1261 e.Kr.

Figur 36; Luftfoto (De gule sider, 2011), hvor de tre sider af grøft-anlægget tydeligt ses i afgrøden. Mod NV ses desuden interessante spor af grøfter, stolper og muligvis grubehuse.

Tolkning

Grøftanlægget er usædvanligt og der kendes kun få eksempler på lignende anlæg. Det bedst tilsvarende anlæg er fundet ved Viborg (VSM G755 Ørndrup Vest). Her er der, som ved Kalbylund, kun udgravet en brøkdel af anlæggets, men udstrækningen kan ligeledes følges på luftfotos. Ørndrup Vest's grøftanlæg er rektangulær og måler ca. 58X92m. Dybden er op til 70cm. Grøften kunne ikke nærmere dateres, men i det afsluttende opfyldslag er der fundet en halv teglsten (formodentlig 1500tallet). Dette fortæller dog blot hvornår grøften blev lukket helt. Grøfter kan stå helt eller delvist åbne, selv mange år efter de har mistet deres funktion. Et andet grøftanlæg er fundet ved Vejle (VKH 6810 Erritsø). Her er der tale om en voldgrav. Voldgraven måler 110 X110m og er mellem 115 og 195cm dyb. På indersiden af voldgraven har der været placeret en palisade og længere inde er der fundet vikingetids-huse. Fundet tolkes som værende en stormandsgård fra vikingetiden, en mindre parallel til Tissø.

Kalbylund, Erritsø og Ørndrup Vest ligger alle på et næs med godt udsyn over å løb. De har således alle tre haft en strategisk god placering i landskabet i forhold til kontrol og forsvar.

Ved Kalbylund ses en gammel vej (Høje maalebordsblade) at lede hen mod grøftanlægget. Vejen eksisterer ikke længere, med dens datering kunne sagtens gå tilbage til anvendelsen af anlægget. På luftfotos ses flere bebyggelsesspor vest for grøftanlægget, herunder både grøfter og gruber.

Gruberne kunne eventuelt dække over grubehuse, som traditionelt daterer sig i vikingetiden. Det er muligt at der findes en større vikingetidig bebyggelse og håndværksplads på den vestlige del af næsset, som nu delvist ligger i skov og mark. Grøftanlægget kunne således være en stormandsgård omgivet af en forsvarsvold. Hvis anlægget har været i brug op gennem middelalderen kan den have hørt sammen med endnu en grøft samt et platformsanlæg/overgang, som omtales i nedenstående kapitel. Stormandsgården kan også have været forløberen til Kalbygård, som er en hovedgård beliggende 1km øst for Kalbylunds grøftanlæg. Hovedgården kan spores tilbage til 1400tallet.

En endegyldig tolkning af anlægget kan først træffes, hvis der foretages yderligere undersøgelser på arealet indenfor grøftanlægget, men også på næsset vest for grøftanlægget.

Afgrænsning (A821) og "platform/overgang" (K12)?

Øst for grøftanlægget A224 er der flere anlæg som muligvis kan knyttes til samme aktivitet som grøftanlægget, hvis den altså kan dateres op i middelalderen.

K12 er 84 stolper som står i let bølgede rækker i enten en rektangulær konstruktion på 26,5 X 12,8m eller en nærmest kvadratisk konstruktion med lidt ekstra stolper i SV-hjørnet på omtrent 17,3 x 12,8m). Afstanden mellem stolperne varierer lidt men er gennemsnitlig omkring 1,5m både på den ene og anden retning. Dybden er kun 7cm i gennemsnit, mens diameteren er gennemsnitlig 38cm. Stolperne står ensartede frem i fladen og det er tydeligt at se overlejrende stolper i de førromerske gruber, som også befinder sig i området. Konstruktionen er orienteret omtrent VNV-ØSØ.

Stolpernes ringe dybde kan umuligt afspejle en særlig velfunderet bygning og der er måske nærmere tale om en form for platform eller overgang over grøft A821, som er placeret mellem stolperække 3 og 4 set fra øst.

A821 er ca. 0,9m bred og knap 100m lang. Den virker til at have været oprenset flere gange og nogle steder ses forkullede lag i profilen. Grøften er maksimalt 26cm dyb og har således mere været en markering i landskabet end et forsvarsmæssigt formål. Færdsel med hestevogn vil dog have været generet af sådan en grøft, hvilket en overgang ville afhjælpe. Grøften har nærmest nøjagtig samme orientering som grøftanlægget A224 og selve fylden i overfladen er meget lig overfladen i A224. Alt i alt er der flere elementer, der peger på en samtidighed mellem grøftanlægget, den 100m lange grøft og overgangen, hvilket vil blive diskuteret i tolkningen.

Figur 37; Den østlige del af K12, hvor fladen er afrenset og stolperne melet op. desuden ses grøft A821 midt i billedet. Set fra S.
Foto: SBM

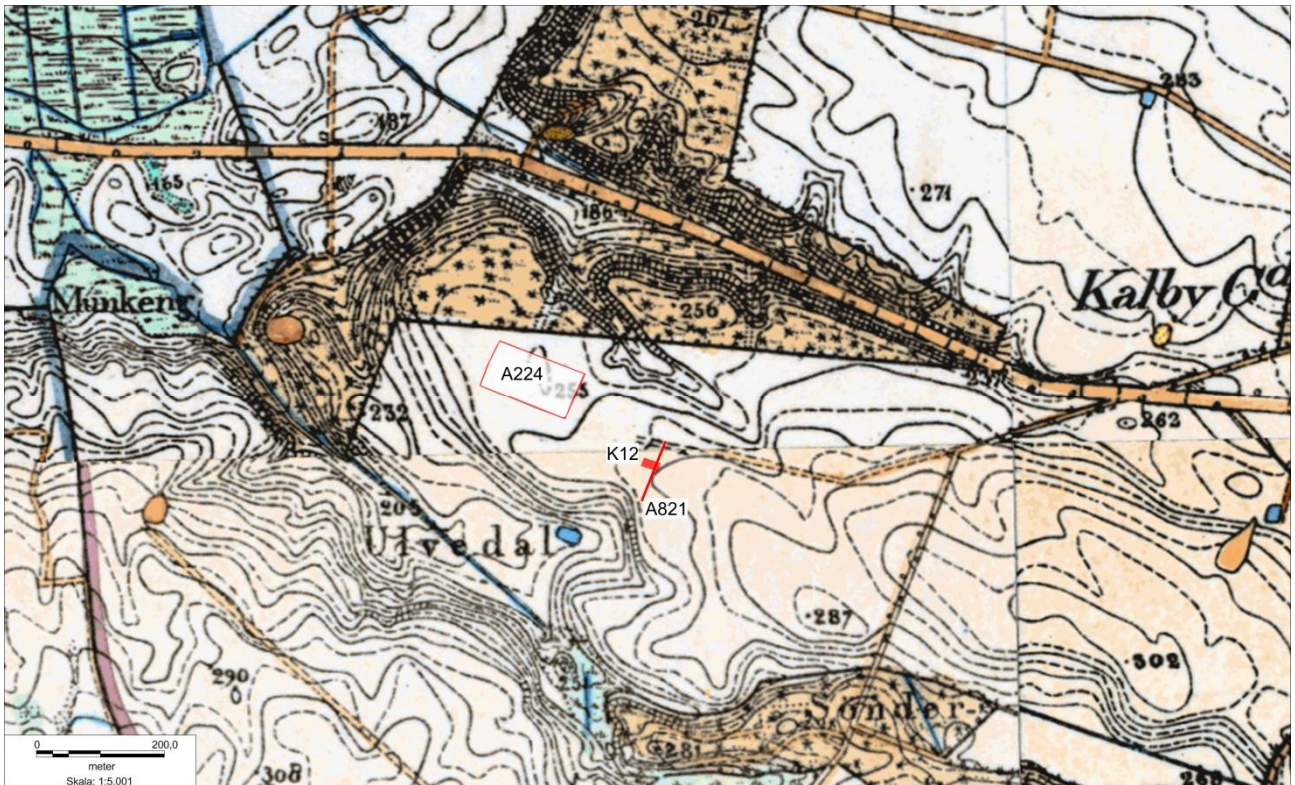
Datering:

Der er lavet to C14-dateringer på grøft A821 fra et af de forkullede lag og to på K12 fra to forskellige, lettere svedne stolper.

Holdes dateringerne op mod hinanden er der en klar overvægt i den sene middelalder og renæssance.

Tolkning

Hvis vi antager at grøftanlægget, A224, platformen/overgangen K12 og grøften A821 er samtidige, kan der være tale om et kontrolpunkt før man entrerer stormandsgården/grøftanlægget (se figur 35). Grøften, A821, går nærmest fra slugt til slugt og afskærmer dermed det flade stykke imellem de naturlige afgrænsninger. Overgangsstedet, K12, ligger omtrent på det sted hvor en datidig vej (omtalt under A224) plejede at føre hen til. De sene dateringer (sen middelalder/renæssance) i K12 og A821 i forhold til A224 noget yngre dateringer (vikingetid/tidlig middelalder) taler dog imod samtidighed mellem alle tre anlæg. Det er klart af dateringerne i A821 kan være senere, da det er opfyldslag og dermed ikke fra den ældste fase. Dateringerne fra K12 kan også være fra den sidste fase, hvor nogle af stolperne måske er brændte.

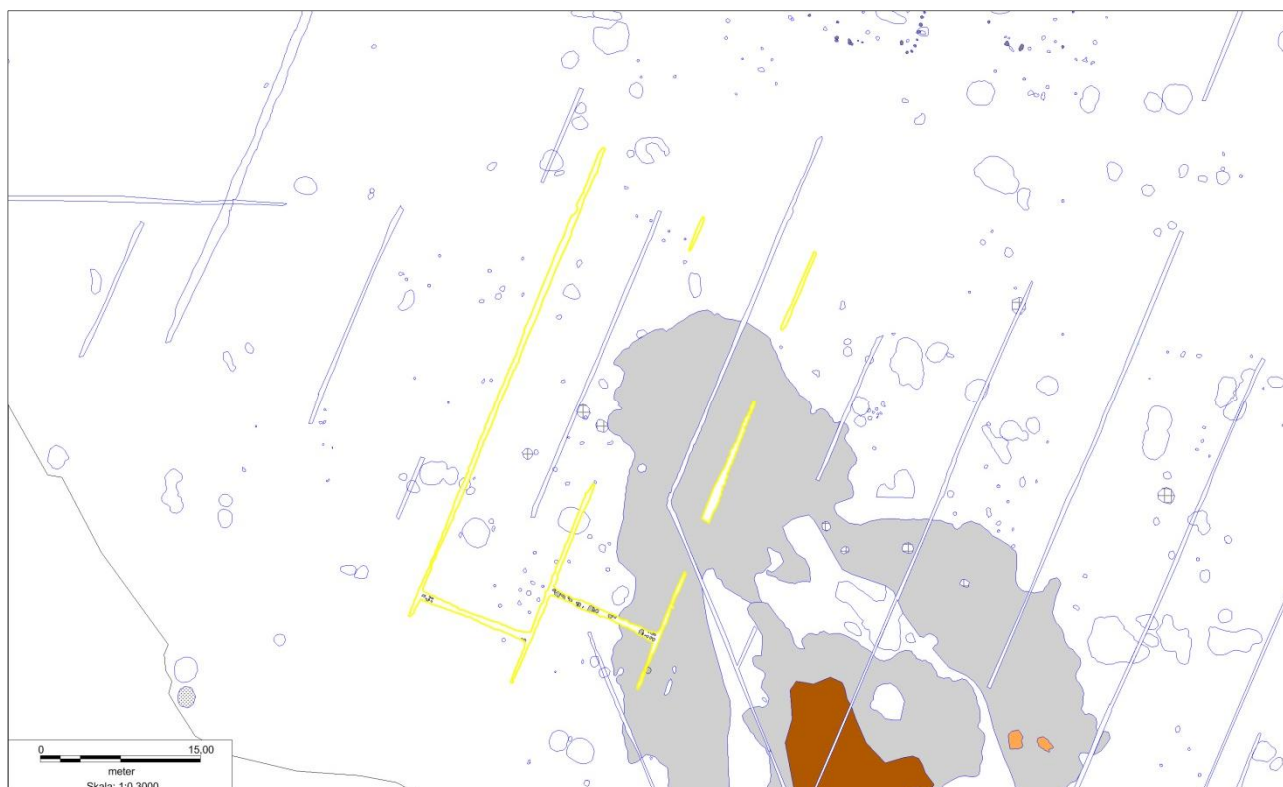

Figur 38; Placeringen af A224, A821 og K12 i forhold til hinanden og den gamle vej. Baggrundskort: Kort og Matrikelstyrelsen, Høje maalebordsblad.

Nyere tid (1536 -)

Dræn, A1486

Lige NV for mosen ses et grøftsystem med parallelt liggende NNØ-SSV grøfter som er bundet sammen med en tværliggende grøft i den sydlige del. De to tværliggende grøfter, hver på ca. 10,5m, har været stensatte, hvor særligt den ene er meget velbevaret. I den velbevarede stensatte tværgrøft ses en kanal bygget af sten. Kanalen består af to rækker sten med en nogenlunde flad side indad, og en overliggende række af sten. Hulrummet måler ca. 20X15cm. Fylden i grøften varierer alt efter, hvor den snittes, men veksler mellem lys og mørk gråbrun sandet ler, flere steder med en del undergrundsmateriale iblandet. I snit er grøften fladbundet med let afrundede sider. De langsgående grøfter er mellem 43 og 47m lange. De er ikke særlig dybe, mellem 2 og 17cm, hvilket også afspejles i de to grøfter mod øst, som kun er delvist bevaret. I den vestlige længdegrøft samt de to tværgående grøfter er der gravet et snit for hver anden meter som efterfølgende blev nivelleret både i top og bund. Dette viste et jævnt fald fra nord mod syd og fra vest mod øst.

Figur 39; Oversigt over de gamle dræn (markeret med gul streg).

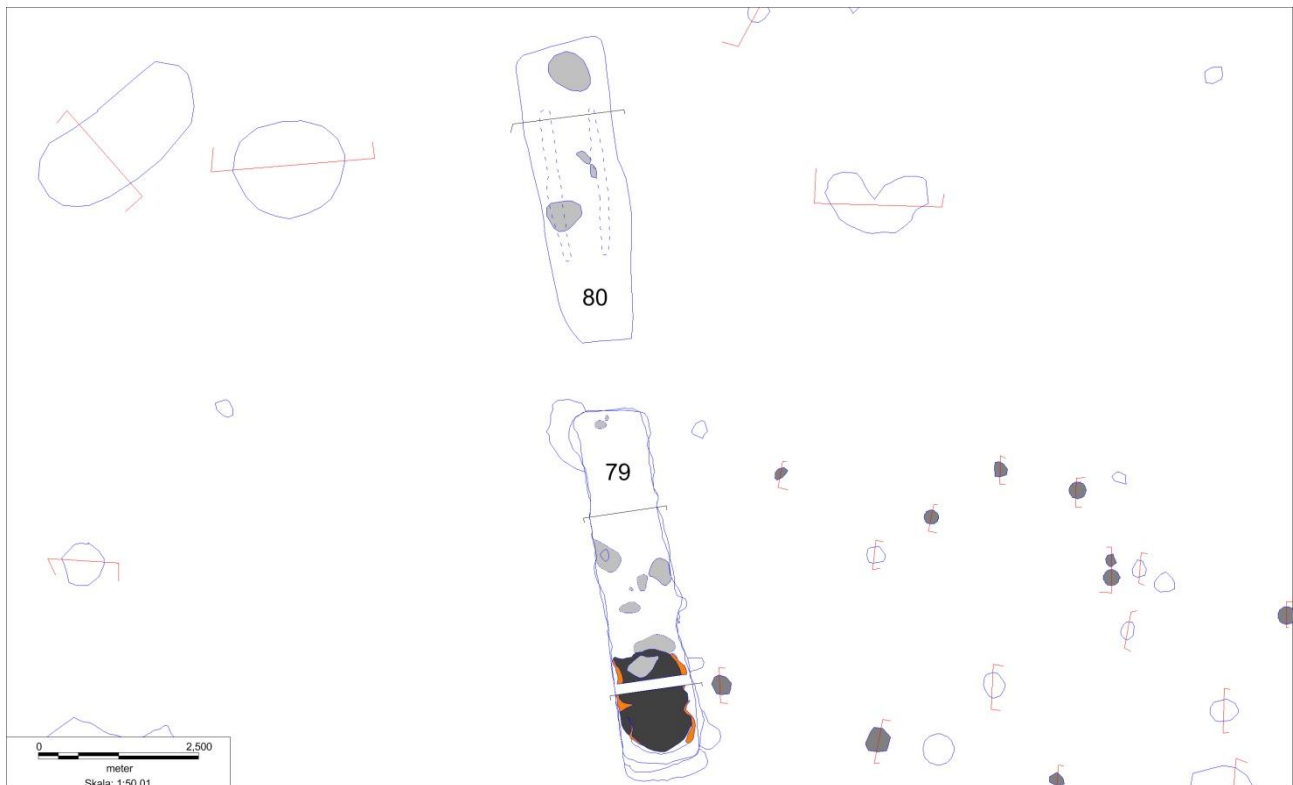
Formålet med dette lettere avanceret grøftsystem formodes at være dræning, hvor regnvand kunne ledes ned mod mosen. En teori der understøttes af de mange moderne dræn der ligger spredt henover pladsen med nøjagtig den samme orientering. Orienteringen skal nok ses i sammenhæng med terrænnets fald mod syd. Dræningssystemet kan nok være et par hundrede år gammelt, men der kendes pt ingen paralleller.

Figur 40; Her udgraves en lille del af de stensatte grøfter, A1486. Foto: SBM

Ovn-anlæg fra 1800tallet, A79 og A80

I det NV-lige hjørne af det store udgravningsfelt ses to meget ensartede anlæg i fladen. Anlæggene er nærmest rektangulære og ligger i forlængelse af hinanden i en NNV-SSØ-lig retning.

Figur 41; Oversigt over A79 og A80. I A80 er niv. 2 stiple ind. I a79 ses ovn-anlægget i den sydlige del, hvor trækulslaget er markeret med mørk grå og de rødbrændte lag med orange.

Det nordligste anlæg, A80, måler 464 x 138 cm og er maksimalt 26cm dybt. Nedgravningen er med afrundede sider og forholdsvis plan bund. I midten af anlægget ses to aflange fordybninger med 50cm's mellemrum. Fordybningerne er omkring 20cm brede og rækker omtrent 10cm ned i undergrunden. Funktionen af disse 235cm lange fordybninger er ukendt.

Det sydligste anlæg, A79, måler 556 X 110cm og er maksimalt 40cm dybt. Anlægget er dybest i den sydlige del, hvor der også er placeret et ovnanlæg eller større ildsted. På et 159 x 108cm stort ovalt område i syd-delen ses et massivt trækulslag og rødbrændte kanter langs siderne. Trækulsstykkerne er forholdsvis store og kan bestemmes som værende bøg og eg (se vedanalysen).

Det er tydeligt at de to anlæg både på baggrund af fyld, orientering og form må være samtidige. Funktionen må således også hænge sammen. Det store ildsted mod syd kunne hentyde til en form for produktion af mad, idet der ikke er fundet slagge e.l. Anlæggenes skarpe afgrænsning antyder en sen datering og to C14-dateringer peger da også på en datering i 1800tallet.

Samlet tolkning af lokaliteten

På de ca. 4ha er der fundet bebyggelsesspor fra yngre stenalder, yngre bronzealder og førromersk jernalder. Aktiviteterne fra den yngre stenalder begrænses til et muligt midtsulehus, en stensamling med spor efter flintarbejde og enkelte gruber. Desuden er der nedsat et kar i mosen fra den ældre enkeltgravskultur.

Bebyggelsen fra yngre bronzealder ligger sandsynligvis sent i perioden på grænsen til overgangstiden til ældre jernalder. Her hører minimum tre huse til samt enkelte gruber og to ildsteder nede ved mosen. Bebyggelsen fra den førromerske jernalder er dominerende på lokaliteten, som rummer langt størsteparten af husene samt en massiv grube-aktivitet. En hidtil ukendt type grube er erkendt gentagne gange på pladsen. Betegnelsen "kværnstensgrube" opstod da flere af dem indeholdte et stort antal kværnsten. Funktionen af de særprægede gruber er endnu ukendt. Gruberne dateres til slutningen af bronzealderen og ind i den førromerske jernalder. I forbindelse med de førromerske bebyggelse har man anvendt mosen i stigende grad. Der ses ingen tegn på decideret tørvegravning, men der er observeret i alt 5 nedgravede anlæg i mosen, som går under tørvelaget og ned i den underliggende gytje. Funktionen af disse nedgravninger kan være opsamling af vand. Organiske fund blev afdækket, bl.a. pilebast, spidsen af en tørvespade samt flere let tilhuggede grene. Mosen blev dog også anvendt i den ældre romerske jernalder, idet resterne af en mosepotte blev fundet. Dette må betyde at bebyggelse fra denne periode kan være lige i nærheden, måske på den sydlige side af mosen.

Fra vikingetiden eller tidlig middelalder er hjørnet af et rektangulært grøft-anlæg udgravet. Grøft-anlægget formodes at kunne dateres tilbage til vikingetiden, baseret ud fra naturvidenskabelige dateringer samt lignende anlæg, som Ørndrup Vest og Erritsø. I så fald kan der være tale om en stormandsgård omgivet af en forsvarsvold. Grøft-anlæggets placering på et næs med fornuftigt udsyn over landskabet, samt tilgang med båd fra Lyngbygård Å, har været et strategisk godt forsvars- og kontrolpunkt. Anlæggets forbindelse til senmiddelalderlige anlæg i form af en overgang og afskæring af landskabet kan diskuteres, men virker interessant for den samlede tolkning. Desuden må den gamle vej, markeret på de gamle kort, ligeledes indgå som et interessant element for den videre analyse. De afslørende luftfotos påpeger, at der findes meget mere på næsset ud mod vest og kun yderligere undersøgelser i området vil kunne afgøre en endelig tolkning af grøft-anlægget og dets omgivelser.

Fremtidigt arbejde på stedet

Området er frigivet til anlægsarbejde i forbindelse med etablering af rasteplads til kommende motorvej. Det forventes, at der nord for de frigivne arealer kan være fund af stor arkæologisk interesse, særligt med henblik på vold-anlægget, A224. Enhver form for byggeaktivitet på stedet bør undersøges arkæologisk.

Skanderborg Museum d. 07-01-2015

Cand. Mag. Merethe Schifter Bagge

Litteratur

Boddum, Sanne og Mikkelsen, Martin; Ørndrup Vest. Kulturhistorisk rapport, Viborg Stiftsmuseum 2010.

Christensen, Peter Mohr; Erritsø. I SKALK 2009, s.9-15

Jensen, Jørgen; Danmarks Oldtid. Ældre jernalder. 500 f.Kr.-400 e.Kr. København, 2003.

Munksgaard, Elisabeth og Troels-Smith, J, Den hellige mose. Nationalmuseet 1968

Papadopoulus, John K.; A contextual approach to *pestoi* (gaming pieces, counters, or convenient wipes?) Notes from the Tins 2, s. 415-433, i Hesperia 71 (2002)

Troldtoft Andresen, Stina; Hør (*Linum Usitatissimum*) som kulturplante i Danmark og Sydsandinavien i jernalder og vikingetid. Upubliceret kandidatspeciale, Moesgård 2005

Tidstavle

Periode	Underperiode	Kalenderår	Kalbylund I
Middelalder		1536	
		1066	
Vikingetid		1066	Grøftanlæg A224
		779	
Jernalder	Germansk jernalder	779	Bebyggelse + aktiviteter i mosen,
	Romersk jernalder	400	
	Førromersk jernalder	0	
Bronzealder		500	Kværnstensgruber
	Yngre bronzealder	500	
	Ældre bronzealder	1100	
Neolitikum (bondestenalder)		1700	Mindre bebyggelse
	Sen-neolitisk tid	1700	
	Enkeltgravstid	2400	
	Mellem-neolitisk tid (tragtbægerkultur)	2800	
Mesolitikum (jægerstenalder)		3300	
	Tidlig-neolitisk tid (tragtbægerkultur)	3900	
		3900	
	Ertebøllekultur	5400	
Palæolitikum		6800	
		9000	
	Ahrensburgkultur	9000	
	Brommekultur	9000	
	Federmesserkultur	9000	
	Hamburgkultur	12500	

